

Tarih Dergisi

Turkish Journal of History

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Şark Meselesi'nin Gölgesinde: Bir "Alman" Karantina Doktorunun Gözünden Filistin ve Kudüs (1891-1929)

Under the Shadow of the Eastern Question: Palestine and Jerusalem through the Eyes of a "German" Quarantine Doctor (1891-1929)

Kadir Kon¹

¹ Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Öz

Bu makalede Filistin'de 1896-1910 yılları arasında karantina doktoru olarak görev yapan Mârûni asıllı bir "Alman" olan Lamec Saad'ın *Palästina Erinnerungen: 14 Jahre Quarantänearzt in Jafa (Filistin Hatıraları: Yafa'da 14 Yıl Karantina Doktorluğu)* başlıklı çalışması ele alınmıştır. Her ne kadar başlıkta "Filistin hatıraları" vurgusu varsa da aslında yazar kitabında Osmanlı İmparatorluğu yönetimi zamanından İngiliz Manda idaresi dönemine kadarki gelişmeleri 1929'daki aktüel durumu da içine alacak şekilde geniş bir perspektiften değerlendirmiştir. Alman kolonilerinden Musevi kolonileşmesine, misyonerlik faaliyetlerinden İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya gibi uluslararası aktörlerin Birinci Dünya Savaşı öncesi Filistin'deki nüfuz mücadelesine ve de bölgede zaman içinde meydana gelen ekonomik ve kültürel değişimlerden savaş sonrası gelişmelere kadar çok sayıda farklı konuları içeren Saad'ın bu çalışmasına bugüne kadar hiçbir kaynakta değinilmemiştir. Dolayısıyla Filistin'de uzun yıllar yaşayan bir "Filistin uzmanının" geçiş dönemi diye adlandırabileceğimiz bir zaman aralığının adeta bir fotoğrafını çektiği çalışması ilk defa bu makalede tarih-kritik metoduyla ele alınıp incelenmiştir. Öte yandan bu makalede Lamec Saad'ın Filistin'e dair tespit ve görüşleri L. Carl Brown'ın Şark Meselesi'nin 19. yüzyıldan 20. yüzyıla devam ettiğini esas alan bir uluslararası ilişkiler yaklaşımından hareketle değerlendirilmiş ve böylece Filistin meselesinin günümüze kadar süregelen çözümsüzlüğünün kökenlerine inilmeye çalışılmıştır.

Abstract

This article examines the work of Lamec Saad, a Maronite-origin "German" who served as a quarantine physician in Palestine between 1896 and 1910, entitled *Palästina Erinnerungen: 14 Jahre Quarantänearzt in Jafa (Palestine Memoirs: Fourteen Years as a Quarantine Doctor in Jaffa)*. Although the title foregrounds the notion of "Palestine Memoirs," the author in fact approaches the subject from a broad perspective, extending from the late Ottoman administration through the period of the British Mandate, and even incorporating developments up to 1929. Saad's work engages with a wide range of topics, including German colonies, Jewish colonization, missionary activities, the contest for influence in pre-World War I Palestine among international actors such as Britain, France, Russia, and Germany, as well as the economic and cultural transformations of the region and its postwar trajectory. Despite the richness of its content, Saad's account has hitherto received no attention in the scholarly literature. Thus, for the first time, this article subjects the work of a "Palestine expert" who resided in the land for many years –capturing what may be described as a snapshot of a transitional period– to a historical-critical analysis. Furthermore, the article situates Lamec Saad's observations and assessments on Palestine within the framework of L. Carl Brown's international relations approach, which emphasizes the continuity of the Eastern Question from the nineteenth into the twentieth century. In doing so, it seeks to trace the historical roots of the enduring intractability of the Palestinian question.

Anahtar Kelimeler

Şark Meselesi • Filistin • Kudüs • Dr. Lamec Saad • Siyonizm • Osmanlı İmparatorluğu • Orta Doğu

Atıf | Citation: Kon, Kadir. "Şark meselesi'nin gölgesinde: Bir "Alman" karantina doktorunun gözünden Filistin ve Kudüs (1891-1929)." *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History* 87 (2025): 107-139. <https://doi.org/10.26650/iutd.1686842>

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Kon, K.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Kadir Kon kadirkon@gmail.com

Keywords Eastern Question • Palestine • Jerusalem • Dr. Lamec Saad • Zionism • Ottoman Empire • Middle East

Extended Summary

The subject of this article is to trace and evaluate the struggle for influence in Ottoman territories within the context of the Eastern Question, focusing on the competition across Palestine and, in particular, in Jerusalem—a city considered sacred by the three major monotheistic religions—through a memoir that has never been used in any study and has been virtually forgotten until now. The author of this memoir is Dr. Lamec Saad (1852-1931), a Maronite-born German citizen who served as a quarantine doctor in Palestine when it was under Ottoman rule, specifically from 1891-1893 and 1896-1910. Dr. Saad's memoirs, covering his thirty years in the Ottoman Empire, were published in two books. The first, *Sechzehn Jahre Als Quarantänearzt in der Türkei* (Sixteen Years as a Quarantine Doctor in Turkey), was published in Berlin in 1913, while the work that is the focus of this article, *Palästina Erinnerungen. 14 Jahre Quarantänearzt in Jafa* (Palestine Memoirs: Fourteen Years as a Quarantine Doctor in Jaffa), was published in Berlin in 1929. In his more comprehensive first memoir, which recounts his sixteen years in the Ottoman Empire, Dr. Saad devotes only about five pages to his initial period in Palestine (1891-1893). At the end of this first book, which covers the years 1880-1896, he states that he intends to write a separate memoir about Palestine. However, he was only able to fulfill this promise to his readers sixteen years later. He attributes the delay in publishing his Palestinian memoirs to the impact of World War I, stating, "Now that the fate of Palestine has been determined for the near future, these memories of the fourteen years I spent in Palestine may interest migrants and colonists." Thus, he finally published his book on Palestine in 1929, just two years before his death. Notably, *Palestine Memoirs* not only covers the years 1896-1910, when Saad served in Jaffa, but also includes "current" developments from his years after retirement and return to Germany (1910-1929). It is possible to argue that this book, rather than being a traditional memoir, was compiled as a handbook on Palestine, blending the author's personal experiences with the most up-to-date information on the region as of 1929. In his book, which focuses on the last fifty years, Saad touches on various topics: from the earliest history of Palestine up to 1929; from the emergence of German and Jewish/Zionist colonies to the struggle among great powers (France, Britain, Russia, etc.) for influence in Palestine; from missionary activities to archaeological excavations; from the healthcare system and diseases in the region to the holy sites of the three monotheistic religions; and from World War I to the British Mandate rule established after the war and the growing conflicts between Arabs and Jews. He also makes several predictions about Palestine's future. The period spanning from Ottoman rule to the British Mandate of Palestine is crucial because it encompasses significant transformations and geopolitical shifts, particularly in the Middle East and Europe, as well as the foundation of problems that would persist into the 21st century. The contribution of Lamec Saad's *Palestine Memoirs* to understanding the Palestine-Israel issue lies in its historical snapshot of the period from the emergence of the conflict to the mid-years of the British Mandate in Palestine. Additionally, the fact that the author lived in Palestine for an extended period and was recognized in Germany as a Palestine expert, whose opinions were sought after, makes some of his assessments—at least for his time—valuable. Ultimately, this article aims to introduce both the author and his book, which contributes to Palestinian literature, thus making a scholarly contribution. Although the author claims objectivity, his language and approach to the Palestine issue indirectly support Zionist claims. In this context, the key arguments of those who supported Jewish migration to Palestine are also found in Saad's book. These include: "Jews are returning to their historical homeland, and this is their right"; "Palestine is a land without people, vast and fertile enough to accommodate millions of Jews and Palestinians"; and "Jewish immigration to Palestine will bring economic and cultural development, which will also benefit the Arabs living in the region." The most frequently expressed argument among these is the idea that Palestine is "the holy land of the Jewish ancestors." In fact, the foundation of the Zionist movement's aim to establish a "Jewish national homeland" in Palestine, as well as Britain's support for this goal—evidenced in the Balfour Declaration sent to Lord Rothschild in 1917—relied on the assertion of Jewish "historical ties" to Palestine. However, how valid was this "historical connection," which seems plausible at first glance? The Jews migrating to Palestine did not even share a common language. Hebrew was only later revived as a unifying language. The Jewish immigrants included speakers of Arabic, Yiddish-speaking Ashkenazim, Ladino-speaking Sephardim, and others of various linguistic and even ethnic backgrounds. In reality, they were not a homogenous group. One of the central arguments of this article is that the Eastern Question, which took shape in the first half of the 19th century, continued in the 20th century with different local and international actors. Indeed, when examining the issue through the lens of Palestine, we see that after the withdrawal of the Ottoman Empire, under British rule, the Palestine issue evolved into an increasingly violent conflict between Arabs and Jews. Jewish paramilitary groups such

as Haganah, Irgun, and Lohamei, which initially fought Arabs, eventually turned their weapons against the British administration, which was attempting to maintain balance between the two sides. Particularly between 1945 and 1948, clashes between British forces and Jewish militant groups resulted in dozens of casualties on both sides, creating a dire situation for Britain. One of the most dramatic incidents in this conflict was the bombing of the King David Hotel in Jerusalem by the Irgun group on July 22, 1946, which killed 92 people. The British, who had initially supported Jewish settlement in Palestine, ultimately realized that they could no longer control the "Frankenstein" that they had created and withdrew from the region almost in haste. Realizing that they could no longer rely on British support, Zionists secured backing not only from the United States but also from the Soviet Union during World War II and in the founding phase of the Israeli state. However, after Stalin's death, from 1955 onwards, the Soviet Union under Khrushchev began aligning more closely with Arab states, leading to tensions in their relationship with Israel. As Arab states sought Soviet support, the United States took Israel under its wing, especially from the mid-1960s onwards, turning the global Cold War rivalry into a power struggle over the Palestinian issue. As a result, this "balance" has prevented the issue from reaching a definitive resolution while maintaining it at a certain level. Just as the League of Nations, established after World War I, dedicated significant efforts to the Palestine-Israel issue, the United Nations, founded after World War II, has also spent much of its energy on it. However, Israel has always been favored in these international organizations and has faced no significant consequences for ignoring their resolutions. At this point, the position of the Palestinians can be compared to that of the Ottoman Empire in the face of the Eastern Question. The Ottoman Empire, throughout its final decades, either consistently lost or, at best, considered maintaining the status quo a victory. Similarly, in the Palestine-Israel conflict, Palestinians have continuously been the losing side, sharing a fate similar to the Ottomans. Meanwhile, Israel, like the European powers in the Eastern Question, has consistently expanded its territory and emerged victorious.

Giriş

Tarihçiler arasında genel kabul bulan yaklaşıma göre Birinci Dünya Savaşı yüz yıldan uzun bir süredir sürüncemede kalan Şark Meselesi'ni savaşın son anlaşması olan Lozan Barış Antlaşması'yla (1923) bitirmiş,¹ daha az kabul gören yaklaşıma göre ise eksilen ve yeni katılan aktörlerle Şark Meselesi yeni bir evreye girmiş ve 20. yüzyılda da devam etmiştir.² "Büyük Güçler" olarak adlandırılan devletlerin doğrudan ya da dolaylı müdahaleleriyle Osmanlı topraklarını ve bu topraklar üzerindeki Osmanlı hakimiyetini peyderpey erozyona uğratan, en sonunda da Osmanlı İmparatorluğu'nu tarih sahnesinden silen bir sürecin adı olarak da tarif edebileceğimiz Şark Meselesi; bir yönüyle en kuzeyde Karadeniz'den ve Balkanlardan başlayan Osmanlı geri çekilişi ile en batıdaki Cezayir'den doğuya doğru Mısır'a ve Bereketli Hilal'e dayanan ve oradan da Boğazlar'a ve en son aşamada Anadolu içlerine uzanan askeri, teritoryal bir geri çekilmeyi işaret ederken³ diğer yönüyle teknolojik, hukuki, kültürel ve sosyolojik bir başkalaşımı/dönüşümü işaret etmektedir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonucu Rusların Karadeniz'e inme imkânının doğmasıyla İstanbul üzerinde beliren Rus tehdidinden hareketle ortaya çıkan "Batılı büyük güçlerin endişesiyle" başlayan Şark Meselesi, Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgaliyle şekillenmeye başlarken 1821 Yunan İsyanı ve akabindeki Mısır/Mehmed Ali Paşa meselesiyle iyice somut bir hâl almıştır. 1774 ile 1820'ler arasındaki bu gelişmelerin biriktirdiği tecrübeler Avrupa'daki Napolyon Savaşları sonrasında toplanan Viyana Kongresi (1814-15) kararlarıyla da uyumlu biçimde yorumlanarak Şark Meselesi'nin nihai hâlini almasını mümkün kılmıştır.⁴ Avrupalı büyük güçler nezdinde çözülme sürecine girdiği kabul edilen Osmanlı Devleti'nin mirasının paylaşımı yüzünden büyük bir Avrupa savaşı çıkmasından duyulan endişe, bir yönüyle modern diplomasinin oluşumuna da önemli bir katkı sağlamıştır. Neticede Avrupalı büyük güçler zorunluluktan doğan diplomasi oyununu devreye sokup meseleyi zamana yayarak "uzlaş" yoluyla çözme prensibinde birleşmişler ve yazılı kuralları olmayan zımnî bir anlaşmaya/iş birliğine dayanan bir Avrupa Ahengi (*Concert of Europe*) meydana getirmişlerdir.⁵ Avrupa Ahengi'nin başlıca üyeleri İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya'dır. Sonradan bu ülkelere Almanya ve İtalya da eklenmiştir. Bu zımnî iş birliği ve uzlaşının ihlal edildiği durumlarda ise ihlali gerçekleştiren devlete karşı diğer devletler savaş da dahil her türlü ortak müdahale imkânına başvurmaktan geri kalmamışlardır. Bunun en tipik örneklerinden biri 1853-1856 Kırım Savaşı'dır. Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında çıkan bu savaşa diğer Avrupalı güçler ilgisiz kalmamışlar ve Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında savaşacak kadar olaya doğrudan müdahil olmuşlardır. Kırım Savaşı'nın görünüşteki çıkış sebebi Kudüs ve çevresindeki "Kutsal Yerler" meselesi, yani Kutsal Kabir Kilisesi'nin kullanımı konusundaki önceliğin Ortodokslarda mı yoksa Katoliklerde mi olacağı tartışmasıdır. Zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan gayrimüslimlerin hamiliği üzerinden yapılan güç mücadelesinde Fransa Katoliklerin, Rusya ise Ortodoksların savunuculuğuna soyununca Avrupa Ahengi'nin bozulacağını düşünen Avrupalı güçler Rusya'nın karşısında pozisyon alarak

¹Bu konudaki başvuru eseri için bkz. Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923. Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001. Şark Meselesi'nin kavramsal tanımı ve emperyalizmle ilişkisi için bkz. Mustafa Gencer, *Imperialismus und die Orientalische Frage*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 10-17.

²Bu görüşün en etkili savunucusu Amerikalı Ortadoğu uzmanı L. Carl Brown'dır. Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkmasıyla Atatürk Türkiye'sinin Ortadoğu'dan kendini çektiğini ancak 20. yüzyıl boyunca bu meselenin yeni yerel ve Batılı aktörlerle devam ettiği tezini *International Politics and Middle East. Old Rules, Dangerous Game* (Princeton University Press, Princeton 1984) adlı eserinde ileri sürmektedir.

³Brown'ın Şark Meselesi ve Osmanlı gerilemesi konusundaki tespiti ilginçtir: "Osmanlı İmparatorluğu Şark Meselesi'nin başlangıcından Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortadan kalkmasına kadar sürekli toprak kaybetmiştir. Osmanlılar bazı durumlarda inatla direnerek veya tek bir Avrupalı gücün aşırı kazanımlarını azaltmak için Avrupa'nın müdahalesine güvenerek biraz daha iyi şartlar elde etmeyi başardılar. Çağın bağlamında statükoya geri dönüşü sağlayan bir çözüm Osmanlılar için bir zaferdi." Brown, *a.g.e.*, s. 32.

⁴Brown, *a.g.e.*, s. 30.

⁵Bununla birlikte bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına yönelik onlarca plan da yapılmıştır. 18. yüzyıl sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar (1915-1917), yani en son Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri arasında yapılan gizli paylaşım anlaşmalarına kadarki başlıca parçalama planları için bkz. Brown, 36, 37. Ayrıca daha eski tarihten başlatılan parçalama planlarını da gösteren eser için bkz. Trandafir G. Djuvara, *Türk İmparatorluğunun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913)*, çev. Pulat Tacar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.

Rusların Osmanlı üzerinde tek başına nüfuz kazanmasını engellemek üzere harekete geçmişlerdir. Nitekim bunun sonucunda da Rusya'yı geri adım atmaya ve başta Karadeniz olmak üzere Osmanlı Devleti üzerindeki iddialarından geri durmaya en azından 1870'lere kadar mecbur bırakmışlardır.⁶ Aslında bu ne ilk ne de son örnektir. Nitekim Kırım Savaşı öncesinde Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgaline karşı gösterilen ortak tepkiden Osmanlı Devleti'nin 1821 Yunan İsyanı'na müdahalesine karşı Rusya, İngiltere ve Fransa müşterekliğinde girişilen Navarin Baskını'na ve Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile giriştiği (1831-1839) nüfuz mücadelesinin "Avrupalı büyük güçlerce" sonlandırılmasına kadarki gelişmeler tipik örneklerdendir. Yine 19. yüzyıldaki Şark Meselesi örneklerinden birisi de "93 Harbi" sonrası yaşanan gelişmelerdir. Kırım Harbi'nden çeyrek asır sonra meydana gelen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında iki taraf arasında imzalanan Ayastefanos Barış Antlaşması'na diğer devletlerin tepkisi Şark Meselesi için mükemmel bir vaka analizi sunmaktadır. Öyle ki Ayastefanos'ta Rusya lehine ve Avrupalı büyük güçler aleyhine oluşan yeni durum karşısında söz konusu büyük devletler Berlin Kongresi'ni toplamışlar ve akabinde imzalanan Berlin Barış Antlaşması'yla (1878) Rusları yeni şartları kabule mecbur bırakmışlardır. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin sonuçlarından birisi de Rusların önüne katıp Osmanlı Devleti'ne sürdüğü Müslüman kitleler yanında ciddi bir Yahudi nüfusunun da Osmanlı topraklarına gelmesiydi. Nitekim Tufan Buzpınar'ın tespitine göre bu harpten sonra Filistin'e yerleşmek isteyen yabancı ülke vatandaşı Yahudilerin sayısında önemli bir artış olmuş ve Filistin'e Yahudi göçü siyasi bir çehre kazanmıştır.⁷

Birinci Dünya Savaşı öncesi Filistin üzerindeki "Avrupalı Güçler" rekabetinin en tipik örneği, kuşkusuz Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1898'de Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı resmi ziyaret kapsamında Kudüs ve Şam'a gitmesidir. II. Wilhelm bu ziyaretiyle Katolik Almanları Fransız vesayetinden kurtardığı gibi Kudüs'ün merkezinde yeni açılan kilise (Erlösekirche) ile Alman Protestanların konumunu güçlendirmiştir. Müslümanları da ihmal etmeyen Kaiser, Kudüs'ten sonra ziyaret ettiği Şam'da "Dünya'daki 300 Milyon Müslüman'ın Dostu olduğunu" ilan etmiştir. Alman İmparatoru'nun bu ziyareti 1914'ten geriye dönüp bakıldığında Birinci Dünya Savaşı'ndaki son hesaplasmaya giden yolda önemli bir kavşak olarak değerlendirilebilir.⁸

Bu makalenin konusu da Şark Meselesi bağlamında Osmanlı toprağı Filistin'de yaşanan nüfuz mücadelesini bugüne kadar hiçbir çalışmada kullanılmamış, âdeta unutulup gitmiş bir hatırat üzerinden takip edip değerlendirmektir. Söz konusu hatıratın sahibi Filistin'in hâlen Osmanlı toprağı olduğu dönemde (1891-1893 ve 1896-1910 yılları arasında) karantina doktoru olarak görev yapan ve Maruni asıllı bir Alman vatandaşı Dr. Lamec Saad'dır (1852-1931). Dr. Saad'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda geçirdiği 30 yılı içeren hatıraları iki kitap halinde yayımlanmıştır. Bunlardan ilki *Sechzehn Jahre Als Quarantänearzt in der Türkei [Karantina Doktoru Olarak Türkiye'de 16 Yıl]* başlığı altında 1913 yılında Berlin'de yayımlanırken⁹ bu makalenin konusu olan eser ise *Palästina Erinnerungen. 14 Jahre Quarantänearzt in Jafa [Filistin Hatıraları. Karantina Doktoru*

⁶Şark Meselesi bağlamında Kutsal Yerler sorununun ve Kırım Savaşı'nın diplomatik arka planının geniş bir özeti için bkz. Anderson, *a.g.e.*, s. 133-165.

⁷Artan antisemitizme karşı bir çözüm olarak Yahudilere Filistin'de bir yurt sağlanması fikri Osmanlı Devleti'nin zayıflığıyla paralel bir şekilde Avrupa'da gittikçe daha ciddi bir tonda gündem oluşturmaya başlamıştı. Hatta bazıları bu meseleyi Berlin Kongresi'nin gündemine almaya dahi çalışmışlardı. Britanyalı bir Hristiyan Siyonist olan Laurence Oliphant Yahudilerin Filistin yakınlarındaki Belka Sancağı'nda para karşılığı alınacak araziye yerleştirilmesi konusunda 1879'da Osmanlı Devleti'ne 33 maddelik bir teklifte bulunmuştur. Ş. Tufan Buzpınar, "II. Abdülhamid Döneminde Filistin'e Yahudi Göçü Meselesi (1878-1908)", *Türkler*, 13. Cilt, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları (Ankara 2002), 133-147. Laurence Oliphant'ın teklifi ve Osmanlı Devleti'nin buna cevabı hakkında yazarın en son çıkan makalesi için ayrıca bkz. Ş. Tufan Buzpınar, "The Ottoman Response to Laurence Oliphant's Project of Jewish Settlement in Palestine (1879-1882)", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 56 (2020), 259-286.

⁸Bu yöndeki bir değerlendirme için bkz. Bayram Soy, "Kudüs'teki Erlösekirche'nin Açılışı: II. Wilhelm'in İkinci Doğu Seyahatindeki (1898) Dinî Motifler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı 6, (Güz 2007-Kış 2008), s. 117-141. Almanya'nın Şark Meselesi'ndeki rolünü ele alan Gregor Schöllgen de II. Wilhelm'in 1898'deki ziyaretini bir dönüm noktası olarak görmektedir. Gregor Schöllgen, *Emperyalizm ve Denge. Almanya, İngiltere ve Şark Meselesi 1871-1914*, çev. M. Sami Türk, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 165-197. Almanya'nın 1871-1908 arası dönemde Osmanlı Devleti'ne yönelik emperyalist politikalarını Şark Meselesi bağlamında ele alan bir başka çalışma için bkz. Gencer, *a.g.e.*

⁹Bu kitap ve Dr. Lamec Saad'ın hayatı hakkında bkz. Kadir Kon, "Osmanlı Taşrasında Yolculuk: 'Alman' Doktor Lamec Saad'ın Bağdat Seyahati", *Seyahat Oryantalizm ve Bilgi Üretimi* içinde, Edit: Remzi Avcı ve Süleyman Şanlı, (İstanbul: Hiperyayın, 2021), s. 113-147 ve Peter Sieve, "Ein vergessener Grenzgänger zwischen Orient und Okzident. Der Arzt. Und Publizist Dr. Lamec Saad (1852-1931)", *Kulturland Oldenburg. Zeitschrift der oldenburgischen Landschaft*, 1/14, (2011), s. 22-27.

Olarak Yafa'da 14 Yıl] başlığıyla 1929 yılında Berlin'de neşredilmiştir.¹⁰ Osmanlı İmparatorluğu'ndaki on altı yılını anlattığı daha kapsamlı olan ilk hatırat kitabında Filistin'deki ilk dönemi olan 1891-1893 yıllarına yalnızca beş sayfa kadar yer veren Dr. Saad, 1880-1896 yıllarını kapsayan bu ilk kitabının sonunda Filistin'le ilgili hatıralarını ayrıca yazacağını belirtmiş¹¹ ancak okurlarına verdiği sözünü tutması için on altı yılın geçmesi gerekmiştir. Bunun gecikmesinde, araya giren Birinci Dünya Savaşı'nın etkisini belirten yazar, ayrıca "Filistin'in yakın gelecekteki kaderi belirlendiğine göre Filistin'de geçirdiğim on dört yıla dair bu anılar göçmenlerin ve kolonicilerin ilgisini çekebilir." diyerek kitabın hedef kitlesine de işaret etmiştir.¹² Nitekim Lamec Saad'ın Filistin hatıraları yalnızca Yafa merkezli görevini kapsayan 1896-1910 yıllarını değil, kendisinin emekliye ayrılıp Almanya'ya döndükten sonraki yıllara ait (1910-1929) "aktüel" gelişmeleri de kapsamaktadır. Denilebilir ki bu kitap klasik bir hatıratı ziyade Filistin'e dair 1929'daki en aktüel durumu kendi yaşadıklarıyla da harmanlayan derleme bir Filistin el kitabıdır. Filistin'in son elli yılını merkeze aldığı kitabında yazar, Alman ve Yahudi/Siyonist kolonilerinin ilk ortaya çıkışları ve gelişimlerinden Filistin üzerindeki büyük güçler (Fransa, İngiltere, Rusya, Almanya vd.) mücadelesine ve misyonerlik faaliyetlerine, Filistin'de yapılan arkeolojik kazılardan sağlık sistemine ve bölgedeki hastalıklara, üç semavi din için kutsallığı olan mekânlardan Filistin coğrafyasına ve iklimine, Birinci Dünya Savaşı yıllarından savaş sonrası kurulan İngiliz manda yönetimine ve Araplarla Yahudiler arasındaki sorunlara kadar hemen her konuya az ya da çok değinmiş ve Filistin'in geleceğine dair bazı öngörülerde bulunmuştur.

Kitaplarında hemen hiç değinmese de aslında yazarın kendisi de Şark Meselesi üzerinden Osmanlı Devleti topraklarında yaşanan büyük güçler mücadelesinin doğrudan bir mağdurdur. Lamec Saad'ın kendi ifadesiyle İngilizler, Fransızların Lübnan'da Marunilerle kurduğu yakın ilişkiler yoluyla Fransızların kazanmaya çalıştığı nüfuzu kırmak için Dürzileri Marunilerin üzerine saldırtmış ve bir katliama yol açmışlardır.¹³ Saad burada 1860 yılında Lübnan'da meydana gelen ve sonuçta anne ve babasının da hayatını kaybettiği hadiseleri işaret etmektedir. Şark Meselesi'nin 19. yüzyıl sonundan 20. yüzyıla uzanan sürecinde Filistin topraklarındaki nüfuz mücadelesinin Osmanlı idaresi ve sonrasında kurulan İngiliz Manda idaresi zamanındaki şekli göz önüne alındığında Lamec Saad'ın yazdıkları önemli hâle gelmektedir. Şöyle ki uzun yıllara uzanan resmî görevi gereği Saad'ın bölgeyi çok iyi tanıması ve Maruni asıllı olması bir yönüyle yerliliğini, onun Almanya'da yetişmiş bir Avrupalı olması ise yabancı karakterini oluşturmaktadır. Dolayısıyla yerli-yabancı bir çağdaş gözlemcinin çıkarımları ve meseleyi okuma biçimi Filistin konusunu araştıranlar için onun yazdıklarını önemli hâle getirmektedir. Bu makale ile, unutulmuş bir eser üzerinden Filistin meselesinin tarihi kökenlerinin anlaşılmasına ve Türkçe literatüre bir katkı yanında Brown'ın da ifade ettiği gibi, çözülemeyen bir Şark Meselesi olarak 20. yüzyıla devreden Filistin-İsrail meselesinin/çatışmasının¹⁴ daha iyi kavranmasına bir katkı amaçlanmaktadır. Kaldı ki çözümsüzlüğü ile 20. yüzyıldan 21. yüzyıla da taşan bu mesele son aşamada İsrail devlet şiddetinin Filistinlilere yönelik uyguladığı bir soykırım boyutuna ulaşmış durumdadır.

¹⁰İlk hatırat kitabının aksine Saad'ın *Filistin Hatıraları* kitabı dünyadaki pek az kütüphanede bulunmaktadır. *Alman Yahudileri Tarihi Enstitüsü* bünyesinde yer alan eser Hamburg Carl von Ossietzky Devlet ve Üniversite Kütüphanesi [Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky] tarafından dijitalleştirilmiş ve bu sayede dünyanın her tarafındaki araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Eserin tam künyesi şöyledir: Dr. Lamec Saad, *Palästina Erinnerungen. 14 Jahre Quarantänearzt in Jafa*, Deutsche Orientbuchhandlung Mulzer&Cleemann, Berlin 1929.

¹¹Saad, *Sechzehn Jahre Als Quarantänearzt in der Türkei*, s. 339.

¹²Saad, *Palästina Erinnerungen*, 5. (buradan sonraki dipnotlarda Saad'ın başka bir eserine atıf yapılmadığı müddetçe yalnızca kitap isminin kısaltması olan *Palästina Erinnerungen* ve sayfa numarasına atıf yapılacaktır.)

¹³*Palästina Erinnerungen*, s. 80, 81. Lübnan'daki Dürzi-Marunî çatışması ve İngiltere ile Fransa'nın Şark Meselesi bağlamında bölge üzerindeki rekabeti hakkında bkz. Olcay Özkaya Duman, "Lübnan'da Maruni Dürzi Çatışmaları ve Osmanlı'nın 19. Yüzyıl Orta-Doğu Siyaseti", *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt.4, sayı.8, (2007), s. 51-63.

¹⁴Brown, a.g.e., s. 135-138.

1. Dr. Lamec Saad'ın Hayatı ve Filistin'deki İlk Dönemi

9 Şubat 1852'de Cebel-i Lübnan'ın El-Abadiye kasabasında Maruni bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Lamec Saad, 1860'ta bu bölgede Dürzilerle Maruniler arasında yaşanan çatışmalar sırasında anne ve babasını kaybetmiştir. Bu hadiselerden iki yıl sonra 1862'de bölgeye ziyarette bulunan Alman şarkiyatçı Dr. Laurenz Reinke (jr) Lamec Saad ve ağabeyini alarak Katolikliğin Almanya'daki önemli merkezlerinden biri olan Münster'e götürür. Jr Reinke iki kardeşi eğitimlerini almaları için Münster'in önde gelen din adamlarından olan ve kendisiyle aynı adı taşıyan amcası Laurenz Reinke'ye teslim eder. Her ne kadar Reinke (jr) çocuklar için dil eğitiminden sonra dini bir eğitim ve ardından ülkelerine dönerek din adamı olmalarını planlamışsa da Lamec Saad ve kardeşi bu konuda farklı düşünmüştür. Nitekim kardeşlerden birisi lise eğitiminden sonra Lübnan'a dönmüştür. Lamec de önce Osmanlı Devleti'ne dönmüş ve başta Haydarpaşa-İzmit demiryolu hattında olmak üzere farklı yerlerde çeşitli işlerde çalışmıştır. Öyle ki bu dönemde İzmir'in 1876'da yapılan ilk şehir planının altında da Lamec Saad imzası vardır. Sonrasında yeniden Almanya'ya dönen Lamec, 1878 güzünde Almanya'nın Würzburg Üniversitesi'nde tıp eğitimine başlamış ve buradan 9 Şubat 1880'de tıp doktoru olarak mezun olmuştur. Aynı yıl İstanbul'a gelmeden önce Almanya kırsalında doktorluk mesleğini icra etmeye başlayan Saad'ın amacı Amerika'ya gitmek ise de bu mümkün olmaz ve nihayet 2 Aralık 1880'de Karadeniz üzerinden İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye'de bir imtihandan geçerek Osmanlı Devleti'nde doktorluk yapma hakkını kazanmış ve bir yıl kadar İstanbul ve yakın çevresinde doktorluk mesleğini icra etmiştir. Sonrasında Milletlerarası Sağlık İdaresi'nin Osmanlı Devleti şubesinde çalışmak üzere müracaatta bulunur ve Sıhhiye Meclisi kendisini Bağdat vilayetinde Osmanlı-İran sınırındaki Hanekin'e aylık 2500 kuruş maaşla karantina doktoru olarak tayin eder. Böylece Lamec Saad'ın 1910'a kadar Osmanlı Devleti'nin çok farklı bölgelerinde devam edecek memuriyet hayatı da başlamış olur.¹⁵ Bunun tek istisnası 1894-1896 yılları arasındaki İngiltere'ye yerleşme girişimidir. Nitekim bu girişim de başarısız olunca 1896'da tekrar eski memuriyetine, karantina doktorluğuna dönüş yapan Saad, Filistin'in Yafa şehrindeki vazifesine 1910 yılında emekli olup Almanya'ya dönünceye kadar devam etmiştir. Almanya'da Berlin'e yerleşen Saad, 1931'deki ölümüne değin orada yaşamıştır. Saad'ın Filistin ve bölge konusundaki uzmanlığından savaş sırasında ve sonrasında yararlanıldığı görülmektedir. Nitekim Lamec Saad'ın derli toplu tek biyografisini yazan Peter Sieve'nin makalesindeki şu kısımlar bunu net bir şekilde göstermektedir:

Şark'a ilgi duyan birçok Alman, Saad'ın bilgisine başvururdu. Nitekim kendisine başvuranlar arasında yazar ve hümanist Armin T. Wegner de (1886-1978) yer alıyordu. Wegner 1930'da çıkan 'Am Kreuzweg der Welten [Dünyaların Kavşağında]' adlı seyahat kitabında Saad için küçük bir anıt meydana getirmiştir: 'Eskiden doktorluk yapmış olan yaşlı adamı ben Berlin'de tanıdım (...) Zamanın tüm çalkantılarından sağ salım çıkmış, yaşı hesaplanamaz adamlardan biriydi. (...) Lamec Saad'ı savaşın sonlarına doğru Almanya'ya döndüğümde Alman Dışişleri Bakanlığı için şarkiyat alanında bir dergi çıkartmak amacıyla birlikte çalışırken tanıdım. (...) Yaşlı, kel kafalı beyefendi, bastonuna yaslanarak bazen yazı işlerine gelir ve bana Müslümanların batıl inançları hakkında oldukça sıra dışı bir bilgi birikimini yansıtan küçük makaleler sunardı. Kendisi ne bir bilim adamı ne de bir sanatçıydı, yalnızca insanlarla uzun yıllar boyunca kurduğu temastır ki ona derinleşme konusunda hiçbir bilimsel gözlemin ya da sanatsal empatinin rakip olamayacağı bir deneyim kazandırmıştır.¹⁶

Savaşın ortalarından itibaren geçim sıkıntısına düşmesinin sebebi savaşın bir aşamasından itibaren Osmanlı Devleti tarafından emekli maaşının ödenmesinde yaşanan aksaklıklardı. Savaş sonrasında ise İtilaf Devletleri ile Türk tarafı arasında varılan mutabakat gereği, çalıştığı dönemdeki emekli kesintileri

¹⁵Kon, a.g.m. ve Sieve, a.g.m.

¹⁶Lamec Saad, "Gedanken über hygienische Massnahmen bei der bevorstehenden jüdischen Einwanderung", *Volk und Land* içinde, (17-24 Juli 1919), aktaran Sieve, a.g.m.

hesaplanmış ve bu miktar üzerinden kendisine toplu bir ödeme yapılmıştır.¹⁷ Bu sebepten bazı dergilerde para karşılığında yazılar kaleme almaya mecbur olmuştur. Örneğin 1919'da Siyonistlerin bir dergisi *Volk und Land*'da bir makalesi yayımlanmıştır.¹⁸ Bunun yanında Lamec Saad'ın *Filistin Hatıraları* kitabında kaleme aldığı birçok konuyu kitap hâline getirmeden önce çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlamış olduğunu da görüyoruz. Dolayısıyla Saad'ın "hâtırat" adını verdiği bu kitabı bir bakıma Filistin'e dair tüm yazılarının toplandığı bir derleme olarak da görülmelidir.¹⁹

Şekil 1

Kudüs'te Bulunan Alman Hastanesi

Das deutsche Krankenhaus in Jerusalem

Kaynak: *Palästina Erinnerungen* kitabından

Lamec Saad'ın Yafa'ya gelmeden önceki görev yeri Erzurum'dur. Erzurum'da bulunduğu 1890-1891 yılları zarfında resmî görevi yanında orada 1880'de Ermeni iş adamı Mekartitsch Sanasaryan tarafından açılan Ermeni Kolejinin doktorluğunu da yapan Saad'ın Ermenilerle olan ilişkileri Erzurum valisi Hasan Hayri Paşa tarafından iyi karşılanmaz ve onun Erzurum'dan uzaklaştırılması için, kendi anlatımına göre, Saray'a müracaatta bulunur. Bunun üzerine Erzurum'da daha fazla kalamayacağını anlayan Saad, İstanbul'daki bazı bağlantılarını da kullanarak başka bir yere tayinini istemek durumunda kalır. Kendisine önce Kızıldeniz üzerindeki Kameran adası teklif edilir ancak ailesinin burada yaşayamayacağını öne sürerek bunu reddeder ve sonunda Sıhhiye Umum Müfettişi Dr. Cozzonis'in Yafa'daki açık bulunan memuriyet görevini teklif etmesi

¹⁷ *Palästina Erinnerungen*, s. 142.

¹⁸ Sieve, a.g.m.

¹⁹ Saad'ın makale tarzındaki yazılarının bir bibliyografyası Gerhard Höpp tarafından derlenmiştir. Yazarın ismini "Lamiq Sa'd" şeklinde veren Höpp'ün tespitlerine göre Saad'ın makalelerinden en erkeni 1903'te ("Deutsche Kolonisation in Palästina", In: Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt, 49, s. 19-22) en sonuncusu ise ölümünden bir yıl önce 1930'da (Aus den Briefen eines Asienkämpfers. In: M.B.A.K., 12, S. 128-131) yayımlanmıştır. Gerhard Höpp, *Texte aus der Fremde. Arabische politische Publizistik in Deutschland, 1896-1945. Eine Bibliographie*, (Berlin: Zentrum Moderner Orient, Verlag Das Arabische Buch 2000) 74, 75. Yayımlandığı dönemde Lamec Saad'ın Filistin Hâtıraları kitabına ciddi bir eleştiri yapıldığını da görüyoruz. Peter Thomsen tarafından kaleme alınan kısa eleştiri yazısında özellikle Saad'ın kitabındaki Filistin'deki arkeolojik kazılarla ilgili bilgilerin gerçekliğine itiraz etmiştir. Ancak bu eleştiri yazısında kitaptaki yanlışlarla ilgili herhangi bir somut veri ortaya konulmamıştır. Bkz. Peter Thomsen, "Saad, Lamec, Dr. Palästina-Erinnerungen. 14 Jahre Quaratlänearzt in Jafa ...", *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* (1878-1945), Bd. 54, H. ½ (1931), s. 103.

üzerine bunu kabul eder. Ailesiyle birlikte bir İtalyan buharlı gemisiyle yola çıkan Saad, beş günlük yolculuk sonunda 2 Kasım 1891'de Yafa'ya ulaşır.²⁰

Yafa'da yerli bir Arap'ın evine yerleşen Saad,²¹ Yafa'ya gelen gemilerdeki yolcuların karantina işlemlerini yerine getirmek yanında bölgede çıkacak bir salgın hastalık durumunda gerekli tedbirleri almakla da görevliydi. Sıhhiye İdaresi bürosunda fazla iş olmadığı için özel bir muayenehane açıp hastalara bakan Saad, Yafa'daki görevi sırasında resmî görevlilerle yaşadığı bazı sürtüşmeleri ve görevini yerine getirmede karşılaştığı zorlukları anlatır. Bilhassa da o sıradaki Kudüs Mutasarrıfı İbrahim [Hakkı] Paşa'dan şikâyetçidir.²²

Lamec Saad'ın hatıratında yer alan Kudüs'le ilgili kısımlar iki bakımdan önemlidir. Birincisi 1892 yılında Kudüs'te Hristiyanlar için hac ziyaretgâhlarını ve konaklama imkânlarını anlatması, ikincisi ise Kudüs'teki Türk idaresinin yabancı asıllı memurlarla ilişkilerini yansıtması bakımından. Saad'ın ısrarla "Genel Vali" olarak sıfatlandığı Kudüs Mutasarrıfı İbrahim Hakkı Paşa'nın²³ Türk/Osmanlı vatandaşlığına vurgu yapması ve bu konudaki ısrarı II. Abdülhamid idaresinin tavrını yansıtması bakımından önemli sayılabilir. Yazarın daha önce Erzurum'da vali ile yaşadığı sorunlar II. Abdülhamid idaresinin Ermeni meselesiyle ilgili hassasiyetinin bir yansıması; Filistin'deki Kudüs Mutasarrıfı'nın tavrı, Lamec Saad'ın da açıkça belirttiği gibi, Osmanlı Devleti'ndeki yabancı kökenli memurlara yönelik genel bir tepki olarak değerlendirilebilir. Nitekim kendisi gösterilen bu tavırdan sonra Filistin'den ayrılıp şansını Avrupa'da denemeye karar vermiştir.

2. Yazarın Filistin'deki İkinci Dönemi ve *Filistin Hâtıraları* Kitabı

17 Ağustos 1893'te Avusturya buharlı gemisi Electra ile Yafa'dan ailesiyle ayrılan Lamec Saad, Trieste üzerinden Almanya'ya, memleketine dönmüş ve üç aylık izin süresi dolmadan da İstanbul'a istifasını sunmuştur. 1894 yılını İngiltere'de geçiren Saad, buraya yerleşerek doktorluk mesleğini yapma girişimlerinin olumsuz sonuçlanacağını anladığında yeniden eski vazifesine, yani Osmanlı İmparatorluğu'na dönmek için müracaat etmiş ve 24 Ocak 1895'te ailesiyle birlikte yeniden İstanbul'a gelmiştir. Filistin'e atanmadan önceki 11 ay boyunca Çatalca'da, Yalova'da, Konya'da, Pozantı'da ve İstanbul Galata'da karantina doktorluğu görevlerinde bulunduktan sonra Cidde'ye atanmışsa da sağlık sorunları gerekçesiyle bu görevi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Filistin'in Yafa şehrindeki eski görev yeri teklif edilince kabul eder ve on dört yılını geçireceği Filistin'e ikinci defa gelmiş olur.²⁴

Lamec Saad, Filistin hatıralarına dair 143 sayfalık kitabında çok sayıda fotoğrafa da yer vermiştir. 339 sayfalık ilk kitabında kronolojiyi takip ederken ikinci kitabında kendi yaşanmışlıklarını aktüel gelişmelerle birleştirip Filistin'i tanıtan ve daha genele hitap eden bir kitap meydana getirmiştir. Bu durum ise kitapta anlattığı olayların ve verdiği bilgilerin hangisini bizzat yaşadığı hangisini başka kaynaklardan aldığı konusunda zaman zaman karışıklığa sebebiyet vermektedir. Görev süresinin bittiği 1910'dan kitabının yayımlandığı 1929'a kadarki gelişmelere oldukça geniş bir yer veren yazar, okuyucuya Filistin'in en aktüel durumunu aktarmayı amaçlamıştır. İlk kitabının aksine ikinci kitabında "Almanlık" ve "Hristiyanlık" vurgusu dikkat çekicidir. Bir Filistin uzmanı olarak kaleme aldığı kitabında yazar Filistin'e göçmüş ya da göç edecek kimseleri

²⁰Lamec Saad'ın Erzurum günleri için bkz. Lamec Saad, *Sechzehn Jahre Als Quarantänearzt in der Türkei*, Dietrich Reimer (Ernst Vohsen), Berlin 1913, s. 266-296.

²¹Saad, *Palästina Erinnerungen*, s. 11.

²²Saad, *Sechzehn Jahre Als Quarantänearzt in der Türkei*, s. 296-300.

²³Kudüs 1516'dan 1831 yılında Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'yi ele geçirmesine kadar Suriye vilayetine bağlı bir sancak olmuştur. Mısır'ın işgalinden sonra 1841'deki yeni bir idari düzenleme ile Gazze ve Yafa'yı da içine alacak şekilde Kudüs merkeze bağlı bir mutasarrıflık olarak düzenlenmiştir. Bu süreçte bazı belgelerde Kudüs Mutasarrıflarının zaman zaman "vali" olarak adlandırıldığı olmuştur. Kudüs mutasarrıfı bürokrasi hiyerarşisinde vali ile neredeyse eşit bir konumda görülmüştür. Bkz. İhsan Satış, "Kudüs Mutasarrıfları (1841-1902)", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXX/2 (2015), 545-572.

²⁴Saad, *Sechzehn Jahre Als Quarantänearzt in der Türkei*, s. 339.

hedeflemiştir. Nitekim Alman Yahudilerinin Filistin'e göçünün popüler olduğu bir dönemde yayımlanan kitabı için girişte şunları yazmıştır:

Bu satırlar 'Türkiye'de Karantina Doktoru Olarak 16 Yıl' (Berlin, 1913) adlı kitabımın devamı olarak yazılacaktı. Savaş araya girdi. Filistin'in yakın gelecekteki kaderi belirlendiğine göre Filistin'de geçirdiğim on dört yıla dair bu anılar göçmenlerin ve kolonicilerin ilgisini çekebilir. Anlattıklarım bizzat yaşadığım gerçeklerdir. Savaşın sona ermesinden sonra yaşanan büyük ekonomik ve siyasi çalkantılar, bilebildiğim kadarıyla kısaca özetlenmiştir.²⁵

Kısa bir önsözden sonra kitabına yaşadığı Yafa şehrini tanıtmakla başlayan yazar, Filistin'i şu başlıklar altında anlatmıştır: Filistin'de Yaşam; Turist Trafiği; [Filistin'deki] Görevim; Karantina Yapısı; Kolera; [Filistin'de] Sağlık Yapısı; Alman Kolonileri; Emaus Kubebe: Alman Bayrağı Altında Yaz Tazeliği; Ramleh Yakınlarındaki Bir Salem'de Bulunan Alman Tarım Kolonisine Bir Seyahat; Hayfa; Yahudi Kolonileri ve Siyonizm; Yahudilere Yönelik Protestan ve Katolik Misyonerliği; Arap Sorunu ve "Yahudi Devleti" Filistin; Kudüs'te Cadde Adlandırmaları; "İlk Gün" Adventistler Cemaati ve "Yedinci Gün" Cemaati; [Filistin'deki Arkeolojik] Kazılar; Batıl İnançlar ve Şifacılık; Hristiyan Güçler: Savaşın Önce Almanya, Rusya, Fransa, İngiltere, Amerika, İtalya, Avusturya; Konsolosluklar; Nebi Rubin'e Bir Gezi; Gazze; Jericho ve Ölü Deniz; Yukarı Celile'ye Seyahat; Filistin'de Masonluk; Filistin'de Posta; Savaşın Önce ve Sonra Filistin; Trans-Ürdün; Filistin Üzerine Genel Bilgiler: Dil, Din, Tarım, Ticaret, Sanayi, El Ürünleri, Avcılık ve Balıkçılık; Sonsöz.

Bu çalışmada yukarıda yer alan başlıklardan yalnızca Şark Meselesi bağlamında Filistin'de yaşanan siyasi nüfuz mücadelesini merkeze alan hususlara değinilecektir. Yine bu bağlamda Filistin'deki Alman ve Yahudi yerleşimlerine de yer verilecektir.

Akdeniz kıyısındaki Yafa'yı anlatarak başladığı kitabında yazar, Portakal bahçeleriyle çevrili şehrin Filistin'in en önemli deniz şehirlerinden birisi olmasına rağmen henüz bir limana sahip olmadığını, fakat ilerisi için buraya bir liman yapımının düşünüldüğünü söylemektedir. Savaşın önce Yafa'nın nüfusu 45.000 kadardı ve bunların 30.000'i Müslümanlardan oluşuyordu. Müslüman nüfus içinde Araplar çoğunlukta idi fakat Saad'ın ifadesiyle "zencilerin farklı ırklarından kimseler de" Müslüman nüfus içinde sayılıyordu. Hristiyanların 10.000 nüfusuna karşın Yahudiler 4000 kadardı. Kitabın yazıldığı tarih (1929) itibarıyla Müslüman nüfusun 20.150'ye, Hristiyanların ise 6850'ye gerilediğini belirten yazar, Yahudi nüfusun tamamının ise Yafa'nın hemen yakınında bir Yahudi mahallesi olarak kurulmaya başlayan Tel Aviv'de toplandığını bildirmektedir. Bu "yeni şehir" ve Yahudiler hakkında Saad şunları yazmıştır:

Savaş öncesi buraya göçen Yahudilerin yarısı Güney Arabistan'dan gelen Yemenlilerden oluşuyordu. Neredeyse tamamı Arapça konuşan Yemenli Yahudiler diğerlerine göre en iddiasız ve en fazla ihtiyaç sahibi kesimi oluşturuyordu. Erken dönemde gelen diğer göçmen Yahudiler babalarının kutsal topraklarına gömülme arzusuyla gelenlerdi. İlginç olan bir husus ise Kudüs'teki Hahamlığın 1841'e kadar Yahudilerin Yafa'da yerleşmelerini yasaklamış olmasıdır. (...) Siyasi çalkantıların bir sonucu olarak, Yafa şu anda çok farklı bir tablo sunmaktadır. Mantar gibi büyüyen büyük bir Yahudi mahallesi ortaya çıktı ve burası eski Yafa ile mükemmel bir tezat oluşturmaktadır. Tel Aviv ("Bahar Tepesi") olarak adlandırılan bu yeni mahallede modern bir sanayi kenti, tüm çağdaş olanaklara sahip modern konutlar, büyük bankalar ve ticari binalar, modern restoranlar ve diğer kuruluşlar bulunmaktadır. Palmiye ağaçları ve okaliptüslerle yeşillendirilmiş geniş caddeler ve yapma taşlarla düzgün bir şekilde döşenmiş geniş kaldırımlar sizi güzel bir küçük yüzme tesisinin ve birkaç zarif gazinonun bulunduğu sahildeki güzel açık meydana götürür. 1909 yılında burası hâlâ deniz kenarındaki kum tepelerinden oluşan bir şeritten ibaretti. Eski kentte iş yerleri olan bazı Yahudi aileler

²⁵Palästina Erinnerungen,... (numarasız sayfada).

burada kendi özel evlerini inşa ettiler. Kimsenin istemediği kumlu araziye çok ucuza satın aldılar. Gelişmekte olan kasabanın sistematik gelişimi ancak Dünya Savaşı'ndan sonra başladı. Çeşitli şirketler yavaş yavaş daha fazla arazi satın aldı, böylece Yarkon (*Audsche*) Nehri'ne kadar olan tüm bölge (Yafa'dan 8 kilometre uzakta) kısa süre içinde Siyonistlerin eline geçmiş oldu. 1911'de 550 olan yerleşimci sayısı bugün 35.000'e ve Yafa 80.000'e ulaşmıştır. Tel Aviv'in kendi anayasası vardır ve buna dayalı olarak şehir idaresinin gayrimenkul gelirinin yüzde 12,5'ine ve boş (gelişmemiş kentsel) arazinin değerinin yüzde 3'üne kadar vergi koyma ve alma hakkı vardır. Kendi belediye başkanı, belediye meclisi, kendi polis gücü ve tarım zararlılarını incelemek için kendi [tarım] merkezi, yapay taş fabrikaları, dokuma fabrikaları, sabun fabrikaları, kâğıt fabrikaları, ayakkabı fabrikaları (işçiler için), Alman borularının döşendiği bir su kaynağı, bir elektrik santrali olan şehirde kanalizasyon sistemi de vardır. Bütün bunlar Siyonist hareketin eseridir. Tel-Aviv onların görkemli başarısı, Yahudi geri dönüşçülerin gururu ve Yeni Filistin'deki ilk modern Yahudi şehridir. Tel Aviv'in tüm sakinleri İbraniceden başka Almanca da anlıyorlar.²⁶

Şekil 2

Tel Aviv'de Elektrik Fabrikası

Kaynak: *Palästina Erinnerungen* kitabından

Resmen 1909'da kurulan modern Tel Aviv'i yukarıdaki satırlarla anlatan yazar eski Yafa için şunları aktarmıştır:

Şehir, özellikle de eski şehir çok kirliydi. Dar sokaklardan oluşan bir labirentten ibaretti ve çoğu zaman evlerin içine güneş ışığı bile girmiyordu. Eski kentin taş evleri birbirine yakın ve iç içe inşa edilmiş, acenteler ve tüccarlar deniz kıyısına yerleşmiş vaziyetteydi. Kanalizasyon hiç yoktu. Herkes çöpünü kapısının önüne atıyordu. Sokak köpekleri tarafından yenilmeyen çöpler nihayet sokak sakinlerinden birisi bunları kaldırına kadar öylece kalıyordu. Yalnızca ana caddeler üst düzey bir ziyaret öncesinde belediye tarafından temizlenirdi. Gece aydınlatması yoktu. Ay ışığının olmadığı zamanlarda şehir karanlığa gömülüyordu. Yafa'nın en sağlıksız mahalleleri olan *Maslach* ve *Menschie*'de durum en kötüsüydü. *Adschami* mahallesi ve onun çevresi yanında Alman kolonisinin bulunduğu yerler nispeten sağlıklıydı. Aşağı sınıftan insanlar hijyen gereklerini umursamaz bir tavırda yaşıyordu. Daha da kötüsü şehrin çeperlerinde ve köylerde yaşayanların durumuydu. Zira buralarda insanlar develeri, öküzleri ve katırlarıyla birlikte yaşıyor ve aynı ortamda uyuyorlardı.²⁷

²⁶Saad, *Palästina Erinnerungen*, s. 10.

Şekil 3

1890'larda Yafa Şehri

Kaynak: Saad'ın *Sechzehn Jahre Als Quarantänearzt in der Türkei* kitabından

2.1. Filistin'de Hayat

Filistin'deki hayatı anlattığı kısımda özellikle Filistin'e göçmeyi ya da burada iş yapmayı düşünen Avrupalılara seslenen yazar, onları sabırlı olmaya davet etmekte ve şu bilgileri vermektedir:

Filistin'i İncil'in, peygamberlerin ve elçilerin ülkesi olarak görmek zorundasınız; o zaman günlük hayatın bazı sıkıntılarına katlanmak daha kolay olur. Avrupalılar kendilerini sabırla donatmalı ve birçok feragat ve rahatsızlığa hazırlıklı olmalıdır. Doğulu yaşamın cazibesini ancak zamanla keşfedecektir. Filistin'deki yaşam, nemli ve yorucu iklimin etkileri nedeniyle en azından başlangıçta onun için çok zor olacaktır.

Filistin'in coğrafi konumu ise elverişlidir. Oldukça soğuk olabilen Kudüs dışında, kışlar ılıman ve hoştur. Şubattan nisana kadar olan dönem en güzel dönemdir çünkü en çıplak tepeler bile yeşil bir ısıltıya sahiptir ve toprağın üzerine bol miktarda çiçek dökülür. Ancak bazı günlerde soğuk ve sağanak yağışlar görülebilir. Yaz mevsimi ise çok daha tatsız ve sağlıksızdır. Kudüs'te yaz ayları daha elverişlidir. (...) Yafa'ya ilk geldiğimizde sosyal hayat çok güzeldi. Yabancılar birbirlerine kenetlenmişti. Onların ortaklaşa yemekleri, davetleri, dansları, briçleri ve dedikoduları vardı. Ancak savaşın patlak vermesinden birkaç yıl önce bile, Almanlar ve İtilaf Devletleri arasında bir yabancılaşma göze çarpmaya başlamıştı. Özellikle de o dönemde bize karşı ajitasyon ve kışkırtma çalışmalarına başlamış olan Fransızlar söz konusu olduğunda. Sonuçta insanlar sadece birbirleriyle sosyalleşti çünkü Filistinliler ve Avrupalılar arasında aileler arası ilişkiler nadiren kuruluyordu.²⁸

²⁷ Palästina Erinnerungen, s. 10, 11.

²⁸ Saad, Palastina Erinnerungen, s. 11.

Turizm başlığı altında Filistin için turizmin ne kadar önemli olduğunun altını çizen yazar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Filistin'e yılda 18.000 turistin geldiğini ve bunlar içinde en büyük grubu Rus hacıların oluşturduğunu; savaşa birlikte bu trafiğin kesildiğini ancak savaştan sonra turist sayısının (Rus hacıları hariç) yeniden artmaya başladığını söylemektedir. O dönemde hac için Mekke'ye yılda sadece Cidde üzerinden yaklaşık 85-90.000 hacının gittiği düşünülürse²⁹ Filistin'e gelen turist sayısı azımsanmamalıdır. Nitekim Saad, turistlerin Filistinliler için ne anlama geldiğini şu sözlerle anlatmaktadır:

Büyük yolcu vapurlarından birinin gelişi, Filistin'de yerleşik yabancılar için olduğu kadar yerli halk için de her zaman bir olaydı. Yerli halk gelen yabancıardan para kazanılıp kazanılamayacağını araştırırdı. Turist ticareti ülke için önemli bir gelir kaynağıdır; bu olmadan manastırlar ve sosyal yardım merkezleri, oteller ve turizm endüstrisi yok olur ve geçimleri az ya da çok yabancılara bağlı olan binlerce insan geçim kaynaklarını kaybeder.³⁰

Şekil 4

Fransız Postasının Yafa'da Dezenfekte Edilmesi. Soldan 5. Kişi Karantina Doktoru Lamec Saad

Kaynak: Palästina Erinnerungen kitabından

Alman İmparatoru II. Wilhelm ve eşinin 1898'deki Kudüs ziyaretini en önemli olay olarak anlatan Saad, yabancı ziyaretçilerle ilgili bazı gözlemlerini de aktarmıştır. Bunlardan en ilginç ise Hindistan'ın Naupara Racası Sıdık Han Bahadur'un Mekke yolculuğu sürecinde yaptığı Kudüs ziyaretidir. Kiraladığı bir İngiliz gemisiyle Yafa önlerine demirleyen Bahadur Han'ın maiyetinde 70 kişi vardır. Han ve maiyeti özel bir trenle Yafa'dan Kudüs'e gitmiş ve orada Ömer Camisi'ni ziyaret etmiştir. Daha sonra da hac için gemisiyle Cidde'ye doğru hareket etmiştir. Turizm sezonundaki aşırı yoğunluğun yol açtığı sıkıntılara da değinen yazar turistler için "Ülkenin her yerinde varlar; otelleri, konaklama yerlerini son yatağına kadar dolduruyorlar ve her şeyi daha pahalı hâle getiriyorlar." demektedir. Saad'ın dikkat çektiği bir diğer husus ise savaştan önce Filistin

²⁹1 Ekim ve 1 Kasım 1915 tarihli *Die Deutsche Levante Zeitung* gazetesinde P. Dieckmann'ın yazdığı bir habere göre 1908'de Cidde üzerinden Mekke'ye gelen hacı aday sayısı 88.527 iken 1913'te bu rakam 97.992 olmuştur. Yine aynı yazıda Hicaz Demiryolu ile de Medine'ye günlük 1050 hacı adayının gönderildiği belirtilmiştir. Haberi alıntıl原因 kaynak için bkz. *Die Welt des Islams*, Band IV, Heft1/2 (1916), 203 ve 204. Saad kitabında Filistin üzerinden Mekke'ye giden hacı adaylarının sayısını 40.000 olarak telaffuz etmiştir. Saad, *Palästina Erinnerungen*. s. 21.

³⁰*Palästina Erinnerungen*, s. 13.

kıyılarına yanaşan *Hamburg-Amerika Linie*, *Norddeutsche Lloyd*, *Österreichische Lloyd*, *Holland-Amerika Linie* ve *Khedival Mail Steam Ship Company* gibi büyük denizcilik şirketlerine ait gemilere savaştan sonra Siyonist bayrak taşıyan gemilerin de eklenmesidir. Yazar bu bayrağı şöyle tarif etmiştir: "Beyaz alanın üst kısmında bir köşe 'Union Jack'[Britanya Bayrağı] renkleri için ayrılmıştır. Beyaz alanın ortasındaki iki geniş mavi şerit arasında mavi Davut Yıldızı ve köşede 'Siyon' kelimesi yer almaktaydı."³¹

Kamu sağlığı ve salgın hastalıklar konusunda her zaman tetikte olmayı gerektiren resmî bir görev sahibi Lamec Saad, gemilere dair karantina uygulamaları hakkında da malumat vermektedir. Bazı Avrupalıların Türkiye'de uygulanan sağlık kurallarına uymamayı kendilerine hak görmelerini garipseyen yazar, örnek olarak bir Fransız gemisinin Yafa'ya yanaştığında gemide bulunan Fransız parlamenterin karantina tedbirleri karşısında gösterdiği tepkiyi ve ardından kendi başına gelenleri anlatmıştır.³²

3. Filistin'deki Alman ve Yahudi Kolonileri

Lamec Saad, kitabında Filistin'deki Alman kolonilerine geniş yer vermiş ve bunların varlıklarını ve kolonilerde yerleştirdikleri sistemi Almanlığın bir gururu ve ana taşıyıcısı olarak betimlemiştir. Kuşkusuz Filistin'deki Alman kolonileri denilince akla ilk olarak Protestanlıktan neşet etmiş *Tapınağın Hür Dini Cemaati* [*Die Freie Religionsgemeinschaft des Tempels*] ya da *Kudüs Dostları* [*Die Jerusalemfreunde*] olarak adlandırılan dinî oluşum/mezhep gelmektedir ki halk arasında bunlar kısaca *Templer*, yani Tapınakçılar olarak adlandırılmaktaydı.³³ Saad'ın verdiği bilgilere göre Tapınakçılar cemaatinin ortaya çıkışı, 1853'te Almanya'nın Württemberg şehrindeki Protestan çevrelere ve bu çevreye mensup Christoph Hoffmann'a dayandırılır. Amaçları Tanrı krallığını yeryüzünde yeniden inşa etmek ve dünyanın dini ve toplumsal koşullarını etkileyebilecek bir merkez oluşturmaktır. Bunun için de yeni Kilise'nin/Mezhebin merkezi olarak Kutsal Topraklar, yani Filistin seçilmişti. Bu yeni Hristiyan mezhebi Hristiyanlıktaki teslis inancı ve Hz. İsa'nın tanrısallığı dahil bilinen tüm Hristiyan dogmalarını reddederek kaynaklara, yani Eski Ahit'in kurumlarına dönüp onlardan faydalanmayı³⁴ dolayısıyla Hristiyan selefliliğini hedefliyordu. Siyonist düşüncenin savunucusu bir Hristiyan din adamı olan Filistin uzmanı Otto Eberhard'ın Hoffmann'dan aktardığına göre "ulusların hastalıklarının tedavisi tapınağın inşasında, yani mevcut Hristiyan mezheplerinden bağımsız olarak tıpkı ilk Hristiyan topluluğu gibi organize olmuş bir cemaatle mümkündü. Dolayısıyla bu, Tanrı halkının bir araya gelmesiyle" olacaktı ve Kudüs bu durumun gerçekleşebileceği yegâne yerdi.³⁵

Saad'ın aktardığına göre Tapınakçılarda bir ruhban sınıfı yoktur ve cemaat/topluluk işleri kendi aralarından seçtikleri "ihtiyar heyeti" eliyle yönetilirdi. Ekonomik işlerden ise özel bir komite sorumludur. Bunun yanında Stuttgart'ta çıkan *Warte des Tempels* adlı bir yayın organları bulunmaktadır. Tapınakçıların Filistin'le ilk temasları 1858'de olmuş ve bu yeni mezhebin üyeleri olan Hoffmann, Hardegg ve Bobeck burada bir ön araştırmada bulunmuşlardır. Bundan on yıl sonra 30 Ekim 1868'de ilk Tapınakçı yerleşimciler Almanya'dan gelmişlerdir.³⁶ Jesreel Ovası'ndaki (*Jesreerebene*) ilk yerleşim girişimi başarısızlıkla sonuçlanınca Tapınakçılar 1869'da Hayfa ve Yafa'da ilk kolonilerini kurmuşlardır. 1871'de Yafa yakınlarında Sarona'yı ve 1874'te de Kudüs'ün güneybatısında Rephaim Kolonisini kurmuşlar ve burayı Tapınakçıların merkezi olarak belir-

³¹Palästina Erinnerungen, s. 14 ve 15.

³²Palästina Erinnerungen, s. 17.

³³Filistin'deki Alman kolonileri hakkında yapılan Türkçe bir çalışma için bkz. Kevser Topkar, *Templer ve Yahudiler. Osmanlı Filistini'nde Alman Kolonileri (1869-1917)*, Taşmektap Yayınları, İstanbul 2015.

³⁴Palästina Erinnerungen, s. 20.

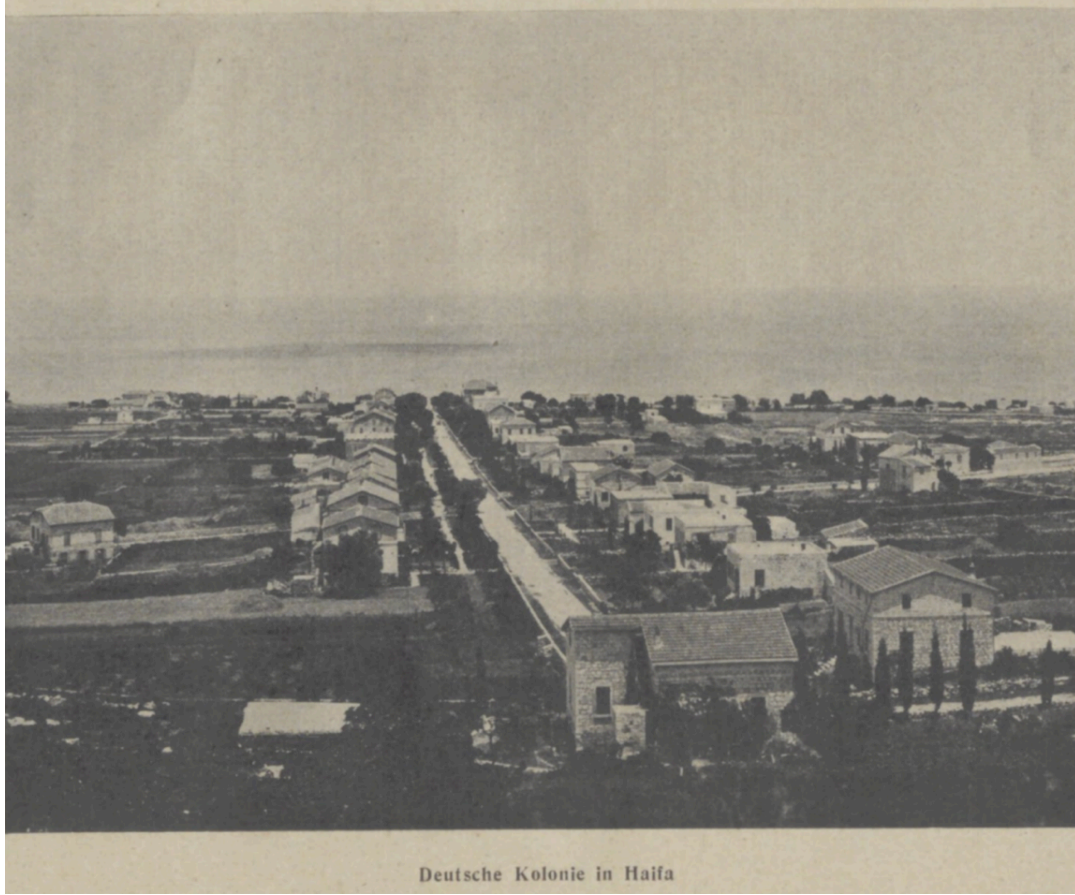
³⁵Otto Eberhard, *Palästina. Erlebtes und Erlauschtes vom heiligen Lande. Neue Folge*, Christlichen Verein im nördlichen Deutschland, Eisleben 1913, s. 57.

³⁶Saad, *Palästina Erinnerungen*, s. 38.

lemişlerdir. İlk merkezleri ise Yafa'da idi. Beşinci koloni yine Yafa yakınlarındaki Ramleh'te 1903'te kurulmuş olup Alman İmparatoru ve Württemberg Kralı'nın adlarını onurlandırmak için burası Wilhelma olarak adlandırılmıştır. 1906'da altıncı Alman kolonisi Betlehem/Beytüllahim kurulmuştur. Bu koloni Hayfa'ya arabayla üç buçuk saat mesafede ve Hayfa-Şam demiryolu yakınında yer almaktadır.³⁷

Şekil 5

Hayfa'daki Alman Kolonisi

Kaynak: Saad'ın *Palästina Erinnerungen* kitabından

Saad'ın bildirdiğine göre Osmanlı Devleti ilk gelen yerleşimcilere vatandaşlığa geçmeleri karşılığında bedelsiz yerleşim yerleri önermişse de Tapınakçılar bunu reddetmişlerdir. Alman vatandaşı olarak kalan Tapınakçı kolonistler Alman konsoloslarının koruması altında olmakla birlikte yaşadıkları topraklar Türk hükümetinin yasalarına tabiydi.³⁸ Burada Alman vatandaşlığı meselesiyle ilgili olarak Saad'ın değinmediği ancak Eberhard'ın bildirdiğine göre Tapınakçılar ilk başlarda Alman vatandaşlığını gönüllü olarak terk etmişlerdi. 1899'da Alman İmparatoru'nun Stuttgart'a yaptığı bir seyahatte Tapınakçılar Alman vatandaşlığına yeniden dönme arzularını bildirince talepleri kabul edilmiştir.³⁹

³⁷Eberhard, *a.g.e.*, s. 57, 58.

³⁸Eberhard'ın bildirdiğine göre Filistin'e gelen Tapınakçıların çocukları Alman vatandaşlığı almamışlardı, ancak daha sonradan bunlara Alman vatandaşlığı verilmiştir.

³⁹Aslında 1899'a gelinceye kadar Tapınakçılarla Filistin'deki diğer Alman Protestan cemaat arasında başka sorunlar da vardı. 1877/78'de Hoffmann'ın Protestan Kilisesi aleyhine olarak bazı Hristiyan dogmalarına karşı yayımladığı ve yukarıda metin içinde belirtilmiş olan hususları içeren bildiriler üzerine iki cemaat arasındaki ilişkiler epey gerilmişti. Bu durum ancak II. Wilhelm'in 1898'deki Filistin ziyaretiyle değişmiş ve ilişkiler büyük ölçüde düzelmiştir. İki cemaat bazı okulların statüsü ve diğer bazı konularda ortak hareket etme konusunda 1899'da yeni bir döneme başlamış görünmektedir. Eberhard, *a.g.e.*, s. 64 ve 65.

Yahudi kolonistlerle yaşanan başlangıçtaki bazı küçük sorunlar dışında çevreleriyle iyi ilişkiler kuran Alman kolonistler dışarıya kapalı bir yapıdaydılar ve yalnızca kendi aralarında evlilik yapıyorlardı. Kurdukları köyler ve çiftlikler tamamen Alman modelindeydi. Saad'ın ifadesiyle "buralarda sarı saçlı katıksız [Alman-
canın yerel bir şivesi olan] Svabya dilinde konuşan Tapınakçı çocuklarını gördüğünüzde orasının Şark'ın
içlerinde bir yer olduğuna inanmanız oldukça zordur".⁴⁰

Tapınakçıların ilki 1868'de sonuncusu ise 1906'da kurulan kolonilerinin yönetim merkezi Kudüs'ün hemen yakınındaki Rephaim ovasında bulunan 156 kişilik Rephaim Kolonisi'dir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, yani 1913 yılı itibarıyla Filistin'deki kolonilerde yaklaşık 1330 Tapınakçı yaşıyordu. 1878'de bu rakamın 850 olduğunu göz önünde bulundurursak artışın çok fazla olmadığı görülmektedir.⁴¹ Bu arada Tapınakçıların bir kısmı da Kudüs merkezinde yaşıyordu. Öte yandan Filistin ve Kudüs'teki Alman varlığı, yalnızca Tapınakçılardan oluşmuyordu. Resmî konsoloslukların yanı sıra Alman Protestan ve Katolik Kiliseleri de Filistin'de aktif bir şekilde varlıklarını sürdürüyorlardı. Özellikle Almanya'nın Şark politikasının zirvesi olarak kabul edilen Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1898'deki Filistin seyahati ve bu seyahat sırasında açılışını yaptığı Protestan *Erlösekirche* ile Zeytindağı'nda bulunan ve Osmanlı Devleti'nden tapusu alınan arazinin *Kaiser* tarafından Alman Katolik cemaatine bağışlanması önemlidir. Zira bu jestler dinî anlamlar içerdiği kadar siyasi mesajlar da içeriyordu. Böylece o güne kadar İngilizlerin himayesinde olan Alman Protestanları *Erlösekirche*'nin açılışıyla kendi bağımsız kiliselerine kavuştukları gibi Osmanlı Devleti'ndeki Katoliklerin hamiliğini üstlenmiş olan Fransa'nın Katolikler üzerindeki hamilik tekeli de kırılmış oluyordu.⁴² Saad, Kudüs ve Filistin'deki Alman varlığını ve savaş sonrası İngilizlerin onlara karşı tutumlarını şu şekilde anlatmıştır:

[Kudüs'te Almanlara ait] Deutsche Bank'ın bir şubesi, bir okulu, Zeytin Dağı'ndaki Augusta-Viktoria Vakfı, iki yetimhanesi, Johanniter Darülacezesi, Kaiserwerther Papazlarının (Deaconesses'in) bir hastanesi ve çocuk darülacezesi olan bir yerleşimi vardı. İki yıl önce [1927] Hayfa'da vefat eden ve Karmel Dağı'na defnedilen Peder Schmitz'in himayesindeki çocuk bakımevi ve Sultan'ın [II. Abdülhamid] ikinci ziyareti vesilesiyle Alman İmparatoru'na hediye ettiği ve İmparator'un da Kutsal Topraklardaki Alman Katolik Topluluğuna bıraktığı "Dormitio Sancta Maria"dır. İngilizlerin gelmesinden sonra Alman diyakozların kalmasına müsaade edilen tek yer olan Cüzzamlılar Evi Almanların yönetimindedir. Kudüs'teki en iyi otel olan Hotel Fast da Almanların elindeydi. Savaştan önce Alman kolonilerinin sahip olduğu arazilerin toplam değerinin 20 milyon frank olduğu tahmin ediliyordu. Kolonistler Filistin'e geldiklerinde toprak çok ucuzdu. Ancak son zamanlarda Yahudi göçündeki artışla orantılı olarak fiyatlar yükseldi. Arazinin değerindeki artış Alman kolonistleri büyük kapitalistler hâline getirdi. Almanlar yerleşim olanaklarından yoksun oldukları için, genç Tapınakçılardan bazıları yeni bir vatan kurmayı amaçladıkları Doğu Afrika'ya göç etmeye karar verdiler. Hedefleri, iklimi Avrupalılar için elverişsiz olmayan Kilimandjaro yaylalarıydı. Savaşın talihsiz sonucu bu planı da bozdu. Alman kolonicilerin kötü durumu, Türk savunmasının başarısızlığa uğramasıyla başladı. Erkekler, kadınlar ve çocuklar toplama kamplarına -önce Gazze'ye, ardından Mısır'a- götürüldüler. Mısır'da İskenderiye yakınlarındaki Sidi Bişr ve Kahire yakınlarındaki Helvan (*Heluan*) kamplarındaki Almanlar burada en sıradan işleri yapmaya zorlandılar. Barış anlaşmasına rağmen, Aralık 1919'da Alman mallarına el konulması emredildi. Enterne edilme sırasında Alman malları çetelere ve askerlere (Soldateska'ya) karşı savunmasızdı. Sidi Bişr'de enterne edilenler, İngiliz askerî makamları tarafından istekleri dışında Almanya'ya sürüldü ve Helvan'a sürülenlerden çok daha sonra anavatanlarına dönmelerine izin verildi. Hayfa'daki Almanların yanı sıra Kudüs'teki bazı Almanların da mesleki faaliyetlerini sürdürmelerine ancak ciddi kısıtlamalar altında izin verildi. Kudüs yakınlarındaki Zeytin Dağı'nda bulunan ve uzun süre [İngiliz] Yüksek Komiser'in konutu olarak hizmet veren Augusta-Viktoria Vakfı

⁴⁰Palästina Erinnerungen, s. 36-39.

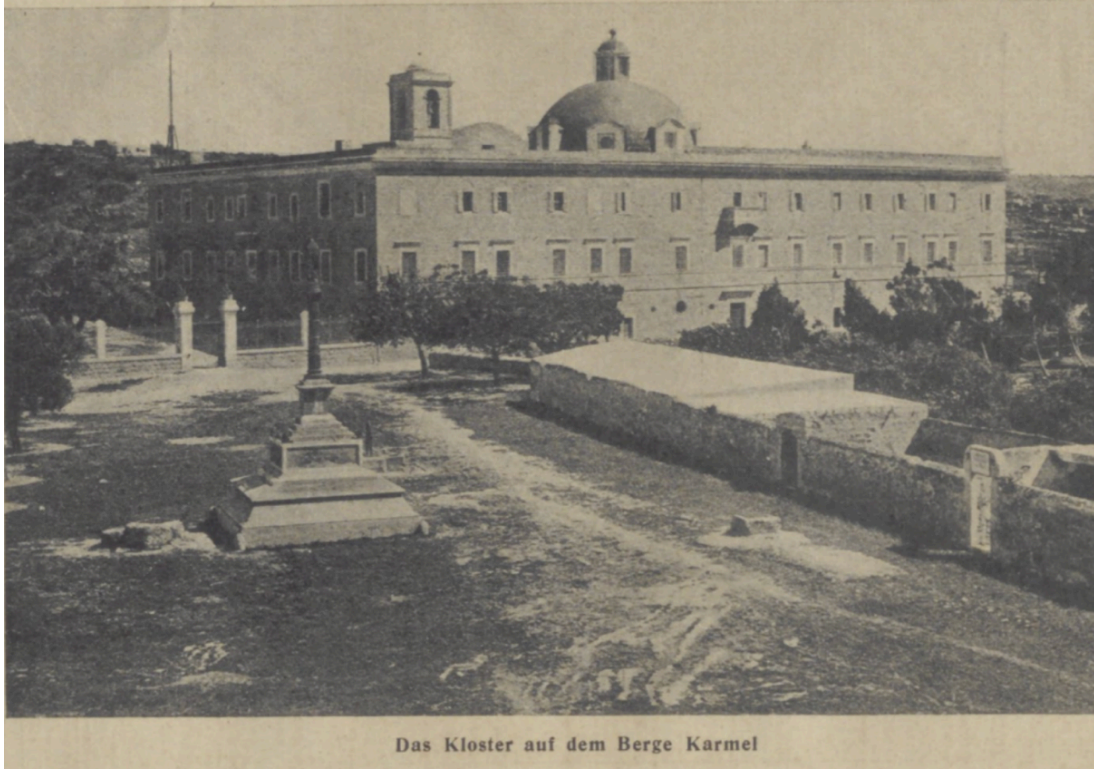
⁴¹Eberhard, s. 58.

⁴²II. Wilhelm'in 1898'de Şark'a yaptığı seyahat ve *Erlösekirche*'nin açılışının siyasi ve dini anlamı konusunda bkz. Soy, a.g.m. 117-141.

dışında, Alman mülkleri yavaş yavaş iade edildi. St Paul Darülacezesi de öyle. Darülaceze de Augusta-Viktoria Vakfı gibi şimdiye kadar devlete kiralanmaya devam etti. Alman Benediktenlerin 'Dormitia Sancta Maria'daki manastırlarına geri taşınmalarına ve Alman Lazaristlerin kızlar için olan enstitülerini yeniden açmalarına izin verildi, ancak St. Paul Darülacezesi el konulmuş vaziyette ve bir hükümet binası olarak kullanılmaktadır. Diğer tüm Alman kurumları da hâlâ İngilizlerin elindedir.⁴³

Şekil 6

Hayfa'daki Karmel Dağı'nda Yer Alan Manastır

Kaynak: *Palästina Erinnerungen* kitabından

3.1. Yahudi Kolonileri ve Siyonizm

Modern manada Filistin'e dışarıdan Yahudi göçü ile Filistin'in yeniden bir "Yahudi vatani" yapılması fikrinin tam olarak ne zaman ve kimler tarafından ortaya atıldığı konusunda birçok görüş vardır.⁴⁴ Fakat gerçek olan bir durum varsa o da 19. yüzyıl başından itibaren zayıflığı ortaya çıkan Osmanlı Devleti'nin Filistin topraklarındaki hâkimiyetini kaybetmesinin (1831-1840) bir dönüm noktası olmasıdır. Filistin'in Mehmet Ali Paşa idaresine geçtiği bu dönemde ilk Avrupalı konsolosluklar açılmış ve buna paralel olarak da ilk misyonerlik faaliyetlerine girilmişti. Bu gelişmelerle birlikte Filistin'deki dengeler Müslümanlar aleyhine değişmeye başlamıştır. Nitekim Fishman'ın tespitiyle M. Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Filistin'i idaresi zamanında Hristiyanlara ve Yahudilere ayrıcalık tanıyan bazı uygulamaları Avrupa'nın her yerindeki Yahudi

⁴³Palästina Erinnerungen, s. 40-43

⁴⁴Yahudilik ve Hristiyanlık kaynaklı ve çoğu Mesih inancı etrafında dönen modern öncesi eskatolojiler 19. yüzyılın ikinci yarısında Yahudileri Filistin'e yerleştirmeye yönelik siyasi projelere dönüşmüştür. Bunlar arasında İngiliz parlamenter ve asilzade Lord Shaftesbury (1801-1885) ile Winston Churchill'in atalarından biri olan Albay Charles Henry Churchill (1807-1869) dikkat çekicidir. 1851'de Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti'nin başkanlığını da üstlenen Lord Shaftesbury, tarihi Filistin'de bir Yahudi devleti kurmayı dinî bir misyon olarak görmek yanında Filistin'in İngiliz İmparatorluğu için stratejik önemine vurgu yaparak burada 1838'de bir İngiliz konsoloslugu açılmasına önayak olmuştur. Şam'da İngiliz konsoloslugu yapan Charles H. Churchill ise Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması için yaptığı siyasi planı Anglo-Yahudi Temsilciler Kurulu Başkanı Sir Moses Montefiore'ye 1840'ta sunmuştur. İlan Pappé, *Siyonizmi Pazarlamak. Atlantik'in İki Yakasında Siyonist Lobicilik*, Türkçesi: M. Murtaza Özeren, Ketebe Yayınları, İstanbul 2024, s. 23-27.

cemaatler içinde Filistin'in modern bir "Yahudi vatani" vazifesi görebileceği düşüncesini teşvik edici bir işlev görmüştü.⁴⁵

Rusya'da ortaya çıkan Yahudi Pogromu ve Doğu Avrupa'da yayılan Yahudi düşmanlığı sonucunda Filistin'e 1880'lerin başında başlayan Yahudi göçleri Birinci Dünya Savaşı'ndan önce gittikçe sistematik bir hâl almış,⁴⁶ savaştan sonra ise Filistin'in İngilizlerin kontrolüne geçmesiyle başlayan daimî kitlesel göçler Filistin'in demografik yapısını dönüştürücü bir özellik kazanmıştır. Şark Meselesi bağlamında düşünüldüğünde, Osmanlı topraklarında Avrupalı güçlerin işgal ettiği ve ardından kolonileşmeye gittiği iki toprak parçası olmuştur. Bunlardan ilki Fransa'nın 1830'da başlayan Cezayir'i işgali sonrasında uyguladığı kolonileştirme politikası olup 1962'de Cezayir'in bağımsızlığını kazanmasıyla sona ermiştir. İkincisi ise Filistin'de 1882'den itibaren örtük şekilde başlayan ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizlerin koruması altında açıktan ve kitlesel olarak yapılmaya başlanan ve 1948'de Filistin'de bir İsrail devletinin kurulmasıyla sonuçlanan Yahudi kolonileştirmesidir.⁴⁷

Siyasi bir kavram olarak Siyonizm, bir Rus Yahudisi olan Nathan Birnbaum tarafından 19. yüzyılın son çeyreğinde, Kudüs'le eş anlamda kullanılan Siyon kelimesinden türetilmiş ve literatüre dahil edilmiştir. Siyonizm'i, Musevileri Filistin'e yerleştirmek amacını güden ve Yahudi üyelerden oluşan bir siyasi örgüt olarak tanımlayan Birnbaum'un bu tanımı zamanla ister siyasi olsun ister olmasın Musevileri Filistin'e yerleştirme çabalarının tümünü kapsayacak şekilde genişlemiştir.⁴⁸ Siyonizm konusunda Türkçedeki en kapsamlı çalışmayı yapan Mim Kemal Öke'nin tanımı ise şu şekildedir: "Yahudilerin Filistin'de bağımsız bir devlet şeklinde yerleşmesi ve orada Yahudiliğin tüm kurumları ile dirilmesini amaçlayan evrensel bir hareket."⁴⁹

Filistin'deki Yahudi varlığı ve Siyonizm'in yapısı konusunda Lamec Saad, 1929'a kadarki gelişmeleri kitabında geniş ve fakat özlü bir şekilde anlatmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Filistin'de bulunan 16 Yahudi kolonisinde, değişik ülkelerden gelen ve farklı kökene sahip göçmen Yahudilerden söz eden Saad, Türklerin Yahudilere her zaman toleranslı davrandıklarına hatta illegal göçler konusunda kâğıt üzerindeki kısıtlamaları tam olarak uygulamadıklarına dikkat çekmektedir. Kolonistler arasındaki temel ayrımın Yahudiler arasındaki iki ana kol olan Aşkenazim ve Sefaradim'den kaynaklandığını belirten yazar, çok büyük kısmı İspanyol ve Portekiz kökenli olan Sefaradların Arapça yanında İspanyolcadan türeme bir lehçe/dil olan Ladim dilini konuştuklarını, buna karşın çoğunlukla Rusya ve Balkanlardan göç etmiş Aşkenazların Orta Çağ Almancasından türemiş ve kendine has bir dil (Idiom) olan "Yidiş Almancası" konuştuklarını yazmaktadır. Bu iki büyük grubun dışında Yemenliler, Mughrebi/Mağripli, İran, Afgan ve Gürcü Yahudileri gibi çeşitli küçük Yahudi kabilelerin varlığından da söz eden Saad, yeni bir Yahudi ulusunun doğuşundan bahisle şunlara dikkat çekmektedir: "Şu anda Yahudilerin kendi aralarında asimile oldukları bir asimilasyon süreci devam etmektedir. Dünyanın başka hiçbir yerinde var olmayan yeni bir tip [Yahudi] ortaya çıkıyor: Ulusal-Yahudi tipi. Bu asimilasyonun ana faktörleri ülke ve dildir." Yahudi göçüne karşı Almanya'nın hem savaş öncesindeki

⁴⁵Louis A. Fishman, *Geç Osmanlı Döneminde Yahudiler ve Filistinliler 1908-1914. Anavatanda Hak İddiası*, çev. Ali Selman İletişim Yayınları, İstanbul 2024, s. 55-63. Doğu Prusyalı bir Haham olan Zvi Hirsch Kalischer Yahudilerin Filistin'e dönerek "Kutsal Toprakları kurtarması" fikrini ortaya atmış ve planını Rothschild ailesiyle paylaşmış ancak kabul görmemişti. Bunun üzerine 1838 yılında bir başka önde gelen Yahudi Moses Montefiore ile görüşmüş ve ondan Yahudilerin kitlesel göçleri yerine tarım yerleşimleri kurarak Filistin'e yerleşmeleri yöntemine destek bulmuştur. Montefiore, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile bu konuda prensipte anlaşmış ise de Filistin'in Mısır yönetiminin elinden çıkmasıyla plan kırk yıl gecikmiştir. Fishman, *a.g.e.*, s. 62, 63.

⁴⁶Bu konuda bkz. Ömer Tellioglu, *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2024. Ayrıca 1908-1914 arası döneme odaklanan çalışması için Fishman, *a.g.e.*

⁴⁷Bu benzerliğin detayları için bkz. Ilan Pappé, *Modern Ortadoğu. Toplumsal ve Kültürel Bir Tarih*, çev. Gül Atmaca, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 40, 41.

⁴⁸Birnbaum bu tanımı kendisinin çıkarttığı *Selbstemanzipation* adlı derginin 1 Nisan 1890 tarihli sayısında yapmıştır. Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 38 ve 39.

⁴⁹Öke, *a.g.e.*, s. 39.

hem de savaş sırasındaki olumlu tutum takındığını belirten Saad'a göre Dünya Savaşı sırasında IV. Ordu komutanı Cemal Paşa zararlı bir yapı olarak gördüğü Siyonizm'e karşı tedbirler almıştı. Filistin'e Yahudi kolonizasyonunun Siyonist düşüncenin temel bir unsuru olduğuna değinen Lamec Saad bu yapı hakkında şu bilgileri vermiştir:

(...) Bu düşünceyi [Siyonizm'i] İngiltere'de ilk defa Sir Moses Montefiore, Fransa'da ise Baron Rothschild temsil etmiştir. Rothschild Filistin'deki Yahudi kolonileşmesine 50 milyon franktan fazla bir parayla katkıda bulunmuştur. 1900'de mali desteğini geri çektiğinde, tüm mülklerini merkezi Paris'te ve bir şubesi de Beyrut'ta bulunan Yahudi Kolonizasyon Derneği'ne [*Jewish Colonisation Association*] devretti.⁵⁰ Alman kültür dairesi içindeki ülkelerde Siyonizm yazar/gazeteci Dr. Theodor Herzl ve Dr. Max Nordau tarafından desteklendi. Özellikle Herzl, tüm dünyadaki Yahudiler tarafından coşkuyla karşılanan, 1897'de Basel'de ilk Siyonist Kongre'nin toplanmasına yol açan ve o zamandan beri her iki yılda bir toplanan bir Yahudi hareketinin örgütlenmesini teşvik etmişti.⁵¹ Hareket Filistin'deki Türk hâkimiyetinin çöküşüne (1917) kadar başarısız kaldı. İngilizlerin Filistin'i fethinden sonra İngiliz hükûmeti 2 Kasım 1917'de (Kudüs Aralık 1917'de düştü) [Dışişleri Bakanı Arthur] Balfour (mektubu) aracılığıyla Siyonizm'i, Filistin'in diğer halklarının haklarına zarar vermemek kaydıyla destekleyeceğini açıkladı.⁵² Filistin üzerindeki Milletler Cemiyeti mandasının sahibi olarak İngiltere 1920'den beri (1922'de Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından onaylandı), Arap nüfusunun bir kısmının direnişiyle karşılaşmasına rağmen bu vaadini yerine getirmeye çalışmaktadır. (1922'de) tüm ülkelerde 800.000 üyesi olan, her iki yılda bir kongre düzenleyen ve özellikle Filistin'de Yahudi kolonizasyonunu teşvik eden Siyonist örgütün liderliği, manda hükümlerinde öngörülen Yahudi temsilcisi olarak tanındı. Siyonist hareket dışarıdan ne kadar birleşik görünüyorsa iç yapısı da bir o kadar karmaşıktır. Filistin'de geleneği korumak isteyen Ortodoks Siyonistler; sözde iktidar partisi olan Merkez [Zentrum] (Amerikalılar ve Almanlar bu parti üzerinde belirleyicidirler); Hapoel Hazair (bunlar sosyalistler ama aynı zamanda anti-Marksisttirler); Yahudi Sosyal Demokrat İşçi Partisi Pole Sion ve sayıları yok denecek kadar az olan küçük muhalif gruplar, radikal Siyonistler ve revizyonistler vardır. (Cümle tam anlaşılmıyor) Muhalefet saf bir Yahudi devleti isterken, diğer gruplar iki uluslu bir Filistin'i Herzl'in ortaya koyduğu ideallerin gerçekleşmesinin mümkün olan tek yolu olarak görmektedir.⁵³

Filistin'deki Yahudi kolonileri ve buradaki hayat koşullarından bahseden Saad, tarım ve hayvancılıkla uğraşan kolonistlerin 1923 yılı itibariyle Yahudiye'deki (Judäa) 27 kolonide 11.510, Celile'deki 24 kolonide 3895 ve Samiriye'de (Emek ile birlikte) 3895 olmak üzere 87 kolonide toplam 17.735 nüfusa sahip olduklarını belirtmektedir. Nüfusa dair bu rakamların 1923'ten sonra çoktan aşıldığını ifade eden yazar, Filistin'in tarım işlerinde gönüllü olarak çalışan genç Siyonistlerin profesyonel bir eğitimden geçtiklerini ve bu eğitilmiş öncülerin (*Chaluzim*) tarımla uğraşan diğer Yahudilere tarımsal çalışma anlayışı ve pratik bilgiler sağladıklarından bahsetmektedir.⁵⁴

⁵⁰Rusya'dan ve Doğu Avrupa'dan 1881'den itibaren göç eden Yahudilerin Filistin'e yerleşmesi ve burada tarımla uğraşmaları sanıldığı gibi pürüzsüz bir hikâye oluşturmuyordu. Kurdukları koloniler ve tarım çiftlikleri birçok sebepten dolayı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında kolonilerin buralarda tutunmaları büyük ölçüde Rothschild'lerin Paris'teki temsilcisi Baron Edmund von Rothschild'in inanılmaz mali ve teknik desteğiyle mümkün olmuştur. Eberhard, a.g.e., s. 68 ve 69.

⁵¹Theodor Herzl'in Sultan II. Abdülhamid nezdinde Filistin'de bir "Yahudi vatani" oluşturma çabalarını anlatan çalışma için bkz. Vahdettin Engin, *Pazarlık. İkinci Abdülhamid ile Siyonist Lider Dr. Theodor Herzl Arasında Geçen 'Filistin'de Yahudi Vatani' Görüşmelerinin Gizli Kalmış Belgeleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2024.

⁵²İngilizlerin Filistin'i işgali 9 Aralık 1917'de Kudüs'e girmeleriyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Balfour Deklarasyonu'ndan sonra olmuştur. Lamec Saad burada tarihleri karıştırmıştır.

⁵³*Palästina Erinnerungen*, s. 55-59.

⁵⁴*Palästina Erinnerungen*, s. 55-59.

Şekil 7

Rechoboth Yahudi Kolonisinden Bir Kare

Kaynak: *Palästina Erinnerungen* kitabından

Şekil 8

Transilvanyalı Yahudi Çiftçiler Jablonaer Chassidim Kolonisinde Bilgilenme Ziyaretinde

Kaynak: *Palästina Erinnerungen* kitabından

Filistin topraklarının kolonizasyonu konusunda Yahudilerin ne türden bir teknik, mâlî ve organizasyonel yapıya sahip olduklarına ve bunu nasıl uyguladıklarına da değinen Saad, arazi kolonizasyonunun Yahudi Ulusal Fonu (*Keren Kajemeth*) uzmanlarının satın aldıkları topraklar üzerinden gerçekleştiğini belirtmektedir. Saad'ın anlatımına göre satın alınan bu topraklar, varsa üzerindeki bataklıklar kurutulduktan ve diğer bazı işlemler yapıldıktan sonra tarıma elverişli hâle getiriliyordu. Ancak o zaman, yani arazi üzerindeki ön çalışmalar yapıldıktan sonra koloniciler bu arazilere yerleştiriliyordu. Filistin'in kolonist kapasitesi için "şimdilik sınırsız" diyen Saad'a göre, bu arazilere ayda 2000 kolonici yerleştirilmesi planlanmaktadır. Ayrıca kolonistlerin iç örgütlenmelerinin kendilerine bırakıldığını da söyleyen yazar, bu örgütlenmelerin ise çoğunlukla kooperatif/iş birliği [*Genossenschaftlich*] temelinde yapıldığını belirtmektedir.⁵⁵

Filistin'deki Yahudi hareketin Siyonist örgüt tarafından yönetildiğini belirten yazar, bugün [1929] merkezi Londra'da bulunan örgütün başkanlığını Dr. Ch. Weizmann'ın, yürütme kurulu başkanlığını ise Naum Sokolow'un yaptığını bildirirken yine merkez Londra olmakla birlikte yürütmenin bir kısmının (Dr. Rippin, Albay Kisch, Dr. Pick ve diğerleri) Kudüs'te olduğuna dikkat çekmektedir. Siyonist örgütün karar verici organı olan Kongre ve işleyişi hakkında ise Saad şunları kaleme almıştır:

Kongre delegeleri iki yılda bir seçilmektedir. Her bir üyenin yılda bir frank veya bir marklık katkı payı olan Schekel'i ödeyen her 2000 kişi Kongre'ye bir delege gönderebilir. Siyonizm'in elinde başlıca iki araç vardır: Yahudi Ulusal Fonu (*Keren Kajemeth*) ve Kolonizasyon Fonu (*Keren Hajessod*). Her ikisi de Yürütme'ye bağlı olmayan özerk yönetimlere sahiptir; her ikisi de gönüllü bağışlarla oluşturulmuştur. *Keren Hajessod* için ondalık vergisi (*Masser*) alınmaktadır. Ulusal Fon'un amacı Yahudi halkının devredilemez mülkü olarak Filistin'de toprak edinmektir. Ulusal Fon'un arazisi sadece kira esasına göre verilir. Siyonizm amacı doğrultusunda yılda yaklaşık 3/4 milyon [750.000] İngiliz sterlini harcama yapmaktadır. Bu miktara ülkeye her yıl artan sayıda getirilen özel varlıkları katmıyoruz. Örgüt şimdi Filistin'e mümkün olduğunca çok sayıda yararlı insan getirmeyi, Yahudi göçmen akışını sürekli artırmayı ve Filistin'de, deneyimsiz işçiler de dahil olmak üzere her yeni gelenin kendi işiyle hemen gelir elde etmesini sağlayacak tesisler yaratmayı kendine görev edindi. Siyonist örgütün dışında, çok sayıda vakıf, dernek ve cemiyet halen Filistin'e Yahudilerin yerleşmesi için çalışmaktadır. JCA (*Jewish Colonisation Association*) veya Rothschildler tarafından 1923 yılında kurulan PJCA (*Palestine Jewish Colonization Association*) gibi bazıları, Siyonist örgütle yakın bağlantıları olmadan kendi yöntemleriyle gelişen çok sayıda köy kurmuştur. Jezreel Ovası'ndaki Yahudi yerleşimlerinin ortasında, Kudüs'ten Suriye'ye ve Trans Ürdün'den Hayfa'ya ve Akdeniz'e giden yollar Filistin'in ortasından geçmektedir. (...) Bu yıl [1929] yapılan en sonuncu Zürih Kongresi'nde Yahudilik Filistin konusunda bir anlaşmaya vardı. Siyonist olmayanlar Siyonist programı reddetmeye devam ettiler, ancak Filistin'in inşasını desteklemek gibi tarafsız bir görevde Siyonistlerle birleştiler.⁵⁶

4. Araplar ve "Yahudi Devleti"

Lamec Saad her ne kadar kitabında objektif bir dil kullanmaya çalışmışsa da Filistin'e Yahudi göçü söz konusu olduğunda onun bu "objektifliği" Yahudilerden yana bir sübjektifliğe dönüşebilmektedir. Örneğin Filistin için "Yahudilerin babalarının kutsal toprakları"⁵⁷ ya da Manda yönetiminin gerekçesi olarak gösterilen Milletler Cemiyeti metninin ilk cümlesindeki ifadelerden hareketle Filistin'de "Yahudi yurdu" kurulmasını onların "kadim bir hakkı" olarak görebilmektedir. Saad'a göre Filistin her zaman Yahudilerin umudu ve tesellisi olmuştur. Nitekim onlar bayramlaşmalarını "gelecek yıl Kudüs'te" sözüyle yapmaktadırlar. Türk idaresinde

⁵⁵ *Palästina Erinnerungen*, s. 55-59

⁵⁶ *Palästina Erinnerungen*, s. 55-59.

⁵⁷ *Palästina Erinnerungen*, s. 7.

iken Kudüs ve Filistin'e girişte Yahudilerin yaşadıkları zorluklar İngiliz mandası ve Milletler Cemiyeti sayesinde ortadan kalkmıştır. Arapların olaya bakışını da değerlendiren Saad, nüfusun çoğunluğunu oluşturan Arapların bir kısmının Yahudi göçünü adaletsizlik olarak algıladıklarını, öfkelerini ise bu durumun müsebbibi gördükleri İngiltere'ye yönelttiklerini belirtmiştir. "Son dönemlerde İngiltere Siyonizm'den biraz uzaklaştı ve böl ve yönet politikası izliyor" diyen Saad, (1929 öncesi) Filistin'e Yahudi göçüne yönelik İngiliz Manda yönetiminin getirdiği bazı sınırlamalara dikkat çekmiştir. Öte yandan Saad'a göre Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasına karşı çıkan bazı Müslüman ve Hristiyanların gerekçeleri dinî olmaktan ziyade ekonomik ve siyasidir. Yazar, Arapların tutumunu şu şekilde kaleme almıştır:

Filistin'deki Yahudi olmayan nüfus, neredeyse [Manda idaresindeki] tüm hükümet görevlerinin Araplar yerine çoğunlukla göçmen Siyonistlere verildiği iddiasıyla kendilerini baskı altında ve dezavantajlı hissediyordu. Büyük çoğunlukları nedeniyle Araplar, Yahudilerden daha fazla hak iddia etmektedir. 'Araplar için Filistin' sloganıyla kurulan Müslüman-Hristiyan bir parti ile güçlü bir siyasi gerilim hissedildi. Bu mücadele son zamanlarda daha da şiddetlendi. Arapların büyük bir kısmı Yahudileri ülkede istemezken, daha küçük bir kısmı ise Yahudileri desteklemekte, Filistin'deki varlıklarının kendilerine ve ülkeye fayda sağladığına inanmakta, Yahudilerle barış içinde yaşamak ve daha iyi bir karşılıklı anlayış sağlamak istemektedir.⁵⁸

Saad'a göre Filistin'de hem Yahudiler hem de Araplar için yeterince toprak bulunmaktadır hatta Filistin, çoğu Siyonist'in de inandığı gibi "insansız bir yer"dir. Öyle ki 9000 milrekarelik [23.309 kilometrekare] Filistin topraklarında 103 bini Bedevi olmak üzere toplam 600.000 Arap yaşamaktadır. Toprağın büyük kısmı da Arapların elindedir. Yahudiler Filistin'in 20.000.000 dunam (1 dunam 900 metrekare) arazisinin 700.000 dunamlık iyi kısmında yaşamaktadır.⁵⁹ Filistin'in topraklarının yarıdan fazlası için yoğun bir çalışma lazımdır. Ekilip biçilen verimli araziler Türk hükümeti tarafından kamulaştırılmış araziler olup buralar şimdi Arap aşiretlerinin elindedir. Dolayısıyla Saad'a göre Yahudiler her karış toprağı satın almak zorundadırlar. Filistin'e sürmekte olan Yahudi göçünün rakamsal boyutuna da değinen yazar, "şimdiye kadar ülkeye her ay ortalama 1000 göçmen geldi, son altı ayda bu sayı aylık 2000-3000'e çıktı. Şu anda (1929) Filistin'de 140.000 Yahudi yaşıyor. 1922'de bu sayı 80.000 idi. Tüm dünyada 15 milyon Yahudi'nin yaşadığı söyleniyor. Filistin'e daha çok sayıda Yahudi gelse bile bunun 2 milyonu aşması pek varsayılmaz, kaldı ki bunun gerçekleşmesi de yıllar alacaktır." Saad'a göre Filistin toprakları 30 milyon nüfusu barındıracak kapasitededir, "2 milyon Yahudi nedir ki?" Yine Saad'a göre gelecekte bir Arap konfederasyonunun kurulacağı kesindir. Arap topraklarının genişliğine vurguyla "Atlantik'ten Hint Okyanusu'na, yani Fas'tan Hindistan'a kadar Arap dilinin ulaştığı her yerde Araplar ele ele verecektir" diyen Saad'a göre "Pan-Arabistlerin ideali budur." Dolayısıyla bu kadar geniş topraklarda "Yahudilerle yan yana yaşamak neden mümkün olmasın?" dı. Filistin'de Araplarla Yahudilerin birlikte yaşayabileceklerine inanan Saad bu konuda son derece iyimserdir. Ona göre Arapların tümü Yahudilere karşı değildir, karşı olanlar "Efendi sınıfı" olarak adlandırılan üst tabaka Araplardır. Savaştan önce nasıl Türklerden nefret ediliyorsa şimdi de fellahlar ve bedevilerden oluşan nüfusun çoğunluğu bu "Efendi sınıfından" nefret ediyorlardı. Saad bu konuda özellikle Fellahlardan, bilhassa onların apolitik oluşlarından çok umutludur.⁶⁰ Bu noktada oldukça iyimser görünen Lamec Saad, Yahudilerle Arapların birlikteliğinin Filistin'e sağlayacağı faydalara işaretlerle şunları söylemektedir:

⁵⁸Palästina Erinnerungen, s. 62.

⁵⁹Kilometrekare hesabına vurulduğunda Araplar (20.000.000 dunam) yaklaşık 22.222 kilometrekareye, Yahudiler ise (700.000 dunam) yaklaşık 777 kilometrekareye sahip olmuş oluyorlar.

⁶⁰Palästina Erinnerungen, s. 65. Filistinli Arapların 1882'den 1904'e kadarki ve sonrasındaki Yahudi göçlerine tepkisi hakkında bkz. Tuğçe Ersoy Ceylan, "19. Yüzyıl Sonunda Filistin'de Arap-Yahudi Karşılaşmasının Bir İncelemesi: Komşudan Hasıma Dönüşümün Tarihsel Sosyolojisi", *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 19/3 (2019), 293-316.

Yahudiler de ilerlemelerinin/gelişmelerinin ancak Araplarla barış içinde bir arada yaşamakla mümkün olduğunu bilirler. Bu nedenle Araplar ve Yahudiler tek bir siyasi vücut oluşturmalıdır. Bazı Arap ileri gelenleri de bunun farkına varmıştır, örneğin Yafa ve Kudüs'te Yahudi işçileri istihdam etmişlerdir. Yahudiler Filistin'e büyük faydalar sağlıyor, Arapların onların yardımına ve sermayelerine ihtiyacı var. Siyonist hareketin Filistin'in ekonomik ve siyasi gelişmesi üzerindeki büyük etkisi ve Arapların Yahudilerin tarımsal faaliyetlerinden elde ettikleri fayda önemli gerçeklerdir. Bu olumlu etki şimdiden Arap köylerinde kendini hissettirmeye başlamıştır. Yahudilerin şu ana kadar yaptıkları iş kayda değerdir. Filistin'in büyük bir tarımsal geleceği var. Siyonist örgüt tarafından Kaliforniya'dan uzman olarak Filistin'e davet edilen Profesör Elwood Head, ülkenin tarımsal olanaklarına ve Yahudilerin kolonizasyon çalışmalarına olan güvenini dile getirmiştir. Filistin'in iklimi Kaliforniya'ninkine benzemektedir. Kaliforniya nasıl Amerika Birleşik Devletleri'ne meyve sağlıyorsa Filistin de Akdeniz bölgelerine meyve sağlayabilir. Filistin için en önemli şey tarımdır. Sanayi buna dayanmalıdır. Ülkede mineraller var ve bu sayede toprakta ürünlerin çoğu yetiştirilebilir. Ayrıca Filistin dünya turistleri için bir merkez hâline gelebilir. Filistin'in eski kıtaların anahtarı olan coğrafi konumu, ticareti için büyük bir avantajdır. Tüm zorluklara rağmen, yavaş da olsa her yerde ilerleme görülebilmektedir. Ülke şimdiye kadar ölüm uykusunda idi. Artık dirilme çağrısının boşa çıkmamasını umalım.⁶¹

Filistin üzerinde hak sahibi olma konusunda Arapların öne sürdüğü gerekçeleri de kendince değerlendiren Saad, bunları pek inandırıcı bulmamaktadır ve birtakım "tarihî" spekülasyonlarla tavrını Yahudilerden yana göstermektedir. Hatta en son aşamada argüman olarak Yahudi inancının Yahudilerden başka hiç kimse tarafından kabul edilemeyecek bir akidesini öne sürmekten de kendisini alamamıştır:

Objektif olarak konuşmak gerekirse Arapların Filistin üzerinde münhasır bir hakka sahip oldukları şüphelidir. Araplar ayrıcalıklarını haklı çıkarmak için ülkenin yüzyıllardır kendi mülkiyetinde olmasına, nüfusun çoğunluğunu kendilerinin oluşturmasına, Müslümanların Kudüs'ü Mekke'den sonra ikinci büyük kutsal mekân olarak görmelerine ve aynı zamanda Kudüs'ü kutsal saymalarına ve de Filistin'in geri kalan her yerinde kutsal efsanelerle bağlantılı küçük İslami ziyaretgâhları olmasına dayandırıyorlar... Bu görüşe, Filistin'in her zaman Yahudilerin anavatanı olarak görülmesi gerçeğiyle adil bir şekilde karşı çıkılmalıdır. [Yahudiler] Göçebe kabileler olarak Sina Yarımadası üzerinden Mısır'dan geldiler ve kısmen şiddet yoluyla, kısmen de barışçıl karışım yoluyla oraya yerleştiler. Daha sonra Suriyeliler, Asurlular, Babilliler, Persler, Yunanlılar ve Romalılar gibi başka halklar da savaşarak Filistin'i işgal ettiler. Ve ancak MS 635 yılında, yani Yahudi istilasından yaklaşık bin beş yüz yıl sonra bu topraklar Araplar tarafından fethedilmiştir. Yavaş yavaş Yahudi halkına dahil olan orijinal nüfusun Arap kökenli olup olmadığı henüz kanıtlanmamıştır. Kutsal Toprakların Yahudilere mi yoksa Araplara mı ait olduğu sorusu hâlâ cevaplanmayı beklemektedir. Gerçek şu ki, Arap nüfusu Yahudilerden çok daha fazladır ve buna karşı Ortodoks Yahudilerin eski bir geleneği vardır; buna göre, orada yaşayan ve sonsuza kadar yaşayacak olan tüm Yahudilerin ruhları Sina yasası sırasında mevcuttu, böylece Filistin'e her yeni göçmen bir göçmen değil geri dönen olacaktı.⁶²

Araplardan ve Yahudilerden sonra Hristiyanların tavrına da değinen Saad'ın belirttiğine göre "[Hristiyanlar] Kurtarıcı [İsa] Filistin'de yaşayıp öldüğü için kutsal yerlerin Hristiyan toprağı olduğunu ve bu kutsal yerlerin kontrolünün Yahudilerin eline geçmesinin düşünülmemeyeceğini iddia ediyorlar. Tüm Hristiyan alemi onlarla aynı fikirdedir." Filistin'de Siyonist bir devletin kurulmasından özellikle Katoliklerin acı duyacağını söyleyen Saad, bunun maddi olduğu kadar siyasi nedenlerine de dikkati çekmektedir. Kendi ülkelerinde Katolikliğe karşı olan ilgisizliğine rağmen bilhassa Fransızların Filistin'de geniş mülklere ve nüfuza sahip olmasının bu konudaki rahatsızlığın başlıca kaynağı olduğunu belirten yazar, Papa'nın bu konudaki tavrına dikkat çekmiştir:

⁶¹ Palästina Erinnerungen, s. 65.

⁶² Palästina Erinnerungen, s. 65.

Papa'nın başlangıçta Anglo-Siyonist planları desteklediği, ancak daha sonra fikrini değiştirdiği söylenir. Gizli bir konsilde Siyonistlerin kutsal yerlerdeki üstünlüğünden üzüntü duyduğu ve bazı ülkelerin hükümetlerine, Filistin'deki gelişmeleri inceleyebilmesi için Milletler Cemiyeti nezdinde girişimde bulunmalarını tavsiye ettiği söyleniyor. (...) Son olarak Katolikler, Fransız Kardinal Dubois'ya Milletler Cemiyetinde Filistin için aynı şekilde çalışma talebiyle başvurdular.⁶³

Geçmişte üç dine mensup toplulukların iyi ilişkiler içinde bulunduğunu, şimdi ise Müslüman ve Hristiyanların Yahudilere, yani "Anglo-Siyonist" sisteme karşı şiddetle mücadele ettiklerini belirten Saad, Yahudilerdeki yüksek güç ve enerji birliğine dikkat çekerek onların önüne ekonomik hiçbir engel konulmamasını ve siyasi olarak eşit Filistin vatandaşı olarak görülmeleri gerektiğini savunmaktadır. Yine Saad'a göre, "İsviçre'deki siyasi yapı Filistin için bir model teşkil etmelidir ve Araplarla Yahudiler sevgi ve umudun renkleri olan kırmızı-yeşil Filistin bayrağı altında birleşmelidir." Oysa kitabı kaleme aldığı zamanda Filistin'de "Ağlama Duvarı" meselesi yüzünden ortaya çıkan çatışma ortamı bunun tersi bir duruma işaret ediyordu.⁶⁴

5. Filistin'deki Avrupalı Hristiyan Güçler ve İzledikleri Politikaları

Avrupalı büyük güçler İngiltere, Fransa, Prusya, Rusya, Avusturya ve sonradan bunlara eklenen Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde Şark Meselesi bağlamında uyguladıkları güç mücadelesinin dinî çehreye büründüğü mekân Filistin toprakları ve Kudüs olmuştur. Lamec Saad'ın ifadesiyle "tüm konu başlıkları burada birleşmiş ve sonuçta ilgili güçler toprak satın alarak misyonerlik kurumlarıyla ve açtıkları okullarla Kutsal Topraklarda sağlam bir yer edinmeye çalışmışlardır."⁶⁵

5.1. Almanya

Büyük güçlere sonradan eklenen ve Prusya'nın rolünü daha ileri bir seviyeye taşıyan Almanya'nın politikaları diğerlerine nazaran daha "dostane" görünmekteydi. Bunun da sebebi birliğini geç sağlayan Almanya'nın Osmanlı'ya yönelik emperyalist politikalarının öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını önlemek veya geciktirmek olmasıydı.⁶⁶ Bunun yerine ticaret ve sanayi için etkin bir hammadde pazarı elde ederek kültürel politikalarla kendilerine dolaylı bir bağımlılık oluşturmaktı. Nitekim Almanya'nın Şark politikasının etkin isimlerinden birisi olan Friedrich Nauman 1899'da kaleme aldığı *Reisebericht Asia* [Asya Seyahati Raporu] adlı çalışmasında Türkiye'ye yönelik Alman siyasetini tüm gerçekliğiyle dört maddede şöyle açıklamıştır:

Birincisi, İngiltere 'ulusal bir tehlikedir'. İkincisi, artan nüfus rakamları göz önüne alındığında, 'sadece Alman topraklarından' [...] geçinmek bir daha asla mümkün olmayacaktır. Üçüncüsü, eğer 'Türkiye bugün parçalanırsa, bileşenleri büyük güçlerin oyuncağı hâline gelecek, ancak biz her zaman olduğu gibi elimiz boş döneceğiz'. Bu nedenle, dördüncü olarak 'ülkeyi daha sonra siyasi olarak kontrol edebilmek için ekonomik olarak bize bağımlı hâle getirmeyi' ulusal bir görev olarak görmeliyiz.⁶⁷

⁶³ *Palästina Erinnerungen*, s. 65 ve 66.

⁶⁴ *Palästina Erinnerungen*, 66. Saad, "Ağlama Duvarı" meselesi yüzünden çıkan olaylarda çok sayıda insanın öldüğünü ve bu olaylar yüzünden Filistin meselesinin daha karmaşık bir hal aldığını belirterek "Arap liderler, İngiliz hükümetinin Balfour Deklarasyonu'na bağlı kalarak Filistin'de oradaki Arap toplumunun zararına Yahudiler için bir ulusal yurt kurulmasına bağlı kaldığı sürece Arap dünyasının huzur içinde olmayacağını ilan ediyorlar. (...) Özgür bir Arap devleti kurmak istiyorlar ve bir Yahudi cumhuriyetinin kurulmasına asla müsamaha göstermeyecekler." *Palästina Erinnerungen*, s. 66, 67.

⁶⁵ *Palästina Erinnerungen*, s. 76.

⁶⁶ Nitekim Saad da kitabında bu durumu "ahlaki" bir tutum olarak şu şekilde ifade etmiştir: "Tüm uluslar arasında en samimi politikayı izleyenler Almanlar olmuştur. Ülkenin bazı kısımlarını Türk İmparatorluğundan ayırma fikri her zaman akıllarından uzaktı." *Palästina Erinnerungen*, s. 76.

⁶⁷ Julika Böttcher, *Der Deutsch-türkischer Bildungsraum im Wilhelminischen Kaiserreich. Akteure, Netzwerke, Diskurse* Verlag Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn 2023, s. 78.

II. Wilhelm'in 1898'de Filistin'e yaptığı ziyaretin Almanya'ya karşı bölge halkının sempatisini artırdığını söyleyen Saad, Almanya'nın savaş öncesi Filistin'e yaptığı yatırımları savaş sonrası duruma bakarak değerlendirmiş ve "Şimdi geriye dönüp on yıllar boyunca Filistin'de yapılan Alman çalışmalarına bakıp Almanya'nın kendisi için neler başardığını gözümüzün önüne getirdiğimizde çok şey ekildiğini ve buna karşılık çok az şey biçildiğini acı bir şekilde fark etmemiz gerekir" diyerek sonucu açık bir başarısızlık olarak tespit etmiştir. Bununla birlikte Almanya'nın Filistin'de ana dayanak noktalarının konsolosluklarının da bulunduğu Kudüs, Hayfa ve Yafa olduğunu belirten Saad, buralardaki ve diğer yerlerdeki kurum ve çalışmaların bir listesini yapmış ve böylece kaybın büyüklüğünü somutlaştırmak istemiştir. Saad'ın verdiği uzun listede yer alan bazı Alman varlıkları şunlardır: Protestanların mülkiyetinde olan Kudüs'teki Zeytin Dağı'nda bulunan Auguste Victoria Vakfı, Kurtarıcı Kilisesi [*Erlösekirche*], zanaatkarlar okulu ve körler evi de olan Suriye Yetimhanesi, Tapınakçılar kolonisinin okulu ve Kudüs yakınlarındaki Rephaim Kolonisi. Hayfa'da mezarlığı olan bir şapel, papaz evi ve okulu ile Hayfa kolonisi ve okulu. Yafa'da papaz evi olan bir kilise ve iki okul. Yafa'dan çok uzakta olmayan Sarona kolonisinde de okul ve Yafa ile Sarona arasında küçük Wilhelma kolonisi. Katoliklerin elinde şunlar vardı: Kudüs'te Dominyon, büyük bir hacı evi, Şam Kapısı'nın önünde bir erkek okulu, Aziz Borromeo Hayırseverlik Rahibeleri tarafından işletilen yaşlılar için sığınma evi... "Çeşitli Yahudi kolonilerinde Alman okulları da vardı. Kudüs'teki Alman Yahudi okulunun savaştan önce 180 öğrencisi vardı. Ancak o zaman bile İbranice dilini, yaşayan ortak dil hâline getirme eğilimi her yerde hüküm sürüyordu."⁶⁸

5.2. Rusya

Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik genişleme ve Boğazlar üzerinden sıcak denizlere inme politikası adeta Rusya'nın "Kızılması" olmuştur. Osmanlı Devleti'nin aleyhine olacak şekilde savaşlar yoluyla Karadeniz'in kuzeyinden başlattığı genişleme stratejisi çerçevesinde Balkanlar ve Kafkaslar yönünde ilerleyen Rusya Ortodoksluk ve daha sonra Slavlık üzerinden inşa ettiği himaye politikasını bu stratejisinin en önemli enstrümanı olarak kullanmaktan çekinmemiştir. Nitekim Kırım Savaşı da (1853-1856) Ortodoksları himaye politikasının en kaba şekliyle çıkmış ve diğer Avrupalı büyük güçlerin müdahalesiyle durdurulmuştu. Rusların Ortodoksluk üzerinden Osmanlı iç işlerine müdahalesinin en tipik örneklerinden birisi de Filistin'de uyguladığı nüfuz politikasıdır. Çarlık Rusya'sının devrilmesiyle iktidara gelen Bolşevikler ise bu politikayı, yani Ortodoksluk üzerinden bölgeye nüfuz etme politikasını terk etmişlerdir.⁶⁹

Lamec Saad kitabında Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı öncesi Filistin'deki rolüne ve etkisine geniş yer vermiş ve Rusların burada toprak mülkiyeti, her türden vakıfları, misyonları ve manastır kooperatifleri açısından diğer Avrupalı güçlere göre ilk sırada yer aldığını belirtmiştir. "Rusların Kudüs'te inşa ettikleri modern binalar neredeyse kendi başlarına bir şehir oluşturunuyordu" diyen Saad, Rus varlığının büyüklüğüne şu sözlerle dikkat çekmiştir:

Rus yapısı olarak bilinen bu mahalle, bir okul ve hastane ile misyon evi, bir hacılar yurdu, laik ve dinî görevliler için daireler, gelecekteki Rus patriği için tasarlanan bir saray, başkonsolosluk ve büyük katedralin tüm Kudüs üzerinde yükseldiği iki kiliseden oluşan kale benzeri bir bina kompleksidir. Zeytin Dağı'nın, tepesinden uzaktan görülebilen Rus Kulesi'nin yükseldiği üçüncü kısmı gibi, bunların hepsi surlarla çevrilidir.

⁶⁸Uzun listenin tamamı için bkz. *Palästina Erinnerungen*, 76, 77; Filistin'deki Alman misyonerlik faaliyetleri üzerine ayrıca bkz. Celal Öney, "Filistin'de Prusya ve Alman Misyonerlik Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı'dan Günümüze Filistin Sempozyumu (28-29 Kasım 2013, Ankara) Bildiriler*, 1. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 261-393.

⁶⁹Stalin'in ölümünden sonra iktidara gelen Kruşçev zamanında Mısır'la 1955'te kurulan iyi ilişkilerle birlikte Ruslar tıpkı 19. yüzyılın Şark Meselesi'nde olduğu gibi Ortadoğu'da özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'yle nüfuz mücadelesine girmişlerdir. Bu konuda bkz. Brown, a.g.e., s. 172-175 ve ilh.

Eski Kudüs'ün bir gün bu yeni Kudüs'ün egemenliği altına gireceğine ve Rusya'nın bir gün dini öneminin yanı sıra hesaplanamaz bir siyasi öneme de sahip olacağına dair bir inancın var olup olmadığına ne şüphe.⁷⁰

Rusya'nın Filistin'deki etkinliğinden en fazla rahatsızlık duyanlardan birinin de İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi olduğuna değinen Saad, aynı mezhepten olmalarına rağmen Rusların Yunanlılar için de en büyük tehdidi oluşturduklarından bahisle "Onların Kutsal Kabir Kilisesi'nde hiçbir payı yoktur. Bu nedenle Yunanlılar, Rus rakiplerinin Yunan manastırına el atmak için en uygun fırsatı beklediklerini çok iyi biliyorlardı" diye yazmıştır. Rusların Araplara yönelik politikasından da söz eden yazar, Rus Filistin Cemiyeti üzerinden yürütülen faaliyetlere dikkat çekerek Rum Ortodoks Kilisesi'nin çaresizliğinden ve de "bir dahaki sefere önce kukla bir Arap patriğin seçileceği ve kısa süre sonra da çok güçlü bir Rus patriğin önünün açılacağı" korkusundan bahsetmektedir. Son olarak Rusların eğitim faaliyetlerine şu sözlerle dikkat çekmektedir:

Rum manastırlarının Rum-Katolik Araplar üzerinde dinî terör uygulaması, onları aşırı derecede öfkelenlendirmiş ve manastırlara karşı cephe almalarına neden olmuştur. (...) Başkanı Grandük Sergius olan Rus Filistin Cemiyeti, Filistin ve Suriye'de Pan-Slavizm'in bir aracı olarak hâlâ önemli bir rol oynuyordu. Bu cemiyet muazzam miktarlarda para topladı ve bu paraların bir kısmı yerliler için okullar kurmak, bir kısmı da Suriye ve Filistin'de propaganda yapmak için kullanıldı. Bu okulun en yetenekli öğrencileri Rusya'ya götürülüyor, orada öğretmen olarak eğitiliyor, Rus kadınlarla evlendiriliyor ve tamamen Ruslaştırılmış olarak Filistin'e geri gönderiliyordu. Bu nedenle Filistin'deki Rus okullarının neredeyse tamamı Rus ruhuyla çalışan Arap öğretmenlerden oluşuyordu. Bu okulların etkisi giderek arttı ve Yunan Kilisesi'nin ve diğer güçlerin çıkarlarını her geçen yıl daha fazla tehdit etti. Savaşın sonra Rus okulları tamamen ortadan kalktı. Resmî Rusya'nın kiliseye ve okullara ayıracak parası kalmadı.⁷¹

5.3. Fransa

Filistin üzerindeki politikalarını anlatırken Fransa'nın 17. yüzyıldan itibaren Doğu'da üstünlük kurduğunu ve burada Katolikler üzerinde sağladığı himayenin 19. yüzyılda Papalık tarafından da tanınmak durumunda kaldığını belirten Saad, 1789 Fransız İhtilali sonrasında Kilise'ye karşı giriştiği düşmanca tutuma rağmen Cumhuriyet Fransa'sının Doğu'daki Hristiyanlığın dinî konulardaki koruyuculuğunu kıskançlıkla devam ettirdiğini ancak Almanya'ya karşı Rusya ile kurduğu ittifaktan sonra (1892 ve 1894)⁷² Fransa'nın bu politikasını gevşettiğini vurgulamıştır. Öyle ki Saad'ın tespitine göre Latinler, Yunanlılar ve Ruslar arasında çıkan anlaşmazlıklarda Fransa daima Rusların tarafını tutan bir politika izlemeye başlamıştır. Fransızların Şark'taki özel ilgi alanının Filistin'den Lübnan ve Suriye'ye kaydığını belirten Saad, Fransa'nın Filistin'de boşalttığı alanın Ruslarca doldurulduğunu söylemektedir. Fransa'nın Filistin'deki varlığı konusunda Saad ayrıca şunları bildirmektedir:

Fransa'nın Kudüs'te kilise ve şapellerinin yanı sıra 400 yetimin bakımını üstlendiği 7 yetimhanesi, 9 erkek ve 8 kadın manastırı, 6 darülaceze, 1 hastane, 1 körler kurumu, 2 yetimhane, 2 el sanatları okulu, 2 yaşlılar yurdu, 4 erkek ortaokulu ve 1 kız lisesi, 1 anaokulu, 1 kız çalışma okulu ve 4 ilkokul bulunmaktadır. Fransa'nın son yıllardaki ana ilgi alanı Suriye olmuştur. Orada Fransız propagandası mümkün olan her yöntemle yürütülüyordu ve Fransızların köstebek çalışmaları, İngilizlerin ve Rusların Filistin'deki çalışmaları kadar durdurulamaz bir ilerleme kaydetti. Alman olan her şeye büyük bir antipatiyle bakıyorlardı.⁷³

⁷⁰Palästina Erinnerungen, s. 78.

⁷¹Palästina Erinnerungen, s. 78-80.

⁷²İttifak hakkında bkz. Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 395-400.

⁷³Palästina Erinnerungen, s. 80.

5.4. İngiltere

İngiltere'nin Hristiyanlığı yayma politikalarının her zaman ulusal nitelikte olduğunu ve kendi amaçlarını gerçekleştirmek için misyonerlik çalışmalarını araç olarak kullandığını belirten Saad, İngilizlerin bu amaç uğruna iyisine kötüsüne bakmaksızın her türlü vasıtayı kullanmaktan çekinmediklerini açıklıkla ifade etmiştir.⁷⁴ Yine, daha önce de değinildiği üzere, Fransızların Suriye'ye yerleşmelerini engellemek için 1860'ta Dürzileri Marunilere karşı İngilizlerin kışkırttığını ve bunun sonucunda da kadın, erkek ve çocuk binlerce Maruni'nin ölümüne doğrudan sebep olduğunu söylemekten geri durmamıştır. "Bugün bile Dürzilerin arkasında İngilizlerin olduğu düşünülmektedir" diyen Saad, konuyu İngiliz idaresindeki Mısır üzerinden Türklere karşı on yıllarca yapılan Arap ajitasyonuna getirmiş ve bunun arkasında da İngilizlerin olduğunu ve bunu yapanların İngiliz maşası olduklarını belirtmiştir. Saad, İngilizlere dair görüşlerini açıklamayı şu sözlerle sürdürmüştür:

Çünkü İngiltere'nin amacı Türkiye'yi parçalamak, Mısır'daki gücünü perçinlemek için Filistin'i egemenliği altına almak ve Arabistan'ı da Hindistan yolunda bir köprü olarak kullanmaktır. (...) Rusya dışında hiçbir güç Filistin'de İngiltere kadar muhbir kullanmamıştır, zira zorunluluk yerli halkı onlara itiyordu. İngiltere'den başka hiçbir güç gerçek amaçlarını insanlıkla gizlemeyi bilemez. Nitekim İngilizler bu maskeyle Yahudilerin sempatisini kazanacak ve savaş sırasında onların yardımlarını güvence altına almasını da bilecekti.⁷⁵

İngiltere'nin Filistin'le ve Yahudilerle ilgilenmesi daha erken tarihlere uzanmaktadır. Kudüs'te ilk konsoloslugu 1838'de Filistin Mehmed Ali Paşa'nın elindeyken açan İngiltere'nin Yahudileri himaye ve Filistin'e Yahudi göçüne dair planlarının 1840'lardan itibaren gündeme geldiğine yukarıda değinmiştik. Bu faaliyetlerde ise dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'ın başı çektiği görülmektedir.⁷⁶ Daha sonraki dönemde (1868) bir Yahudi olarak İngiltere'de başbakanlık gibi bir makama gelen Benjamin Disraeli'nin 1877'de kaleme aldığı bir makalede Filistin'de elli yıl içinde bir milyonluk bir Yahudi ulusunun meydana geleceğini öngörmesi de dikkat çekicidir.⁷⁷ İngilizlerin Filistin'le ve iş birliği yapacağı bir millet olarak Yahudileri buraya yerleştirmeye yönelik erken tarihli planlarının arkasında Hristiyanlıkla ilgili bir takım dinî motivasyonlarının yanında Hindistan yolunda Doğu Akdeniz'de bir dayanak noktası oluşturma amacı da bulunuyordu.⁷⁸ Nitekim İngilizlerin bu amaçlara yönelik planları büyük oranda Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçeklik kazanacaktır.

5.5. Amerika, İtalya ve Avusturya

Amerikalıların Filistin'deki faaliyetlerini İngiliz çıkarlarının bir destekçisi olarak değerlendiren Saad, Amerikan misyoner cemiyetlerinin İngilizlerle omuz omuza vererek ilerlediklerini ve Amerikalıların özellikle Lübnanlıları göçe teşvik etmeleriyle her yıl çok sayıda Lübnanlı'nın Amerika ve Arjantin'e göç eder hâle geldiğini, bunların ise birkaç yıl sonra Amerikan vatandaşı olarak Türkiye'ye karşı kışkırtıcılık yapmak üzere

⁷⁴ İngilizlerin Filistin'deki misyonerlik faaliyetleri hakkında bkz. Ş. Tufan Buzpınar, "Osmanlı Son Döneminde Suriye ve Filistin'de İngiliz Misyoner Faaliyetleri", XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 9-13 Eylül 2002). Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt-II. Kısım, Türk Tarih Kurumu (Ankara 2005), 1485-1499.

⁷⁵ *Palästina Erinnerungen*, s. 80, 81.

⁷⁶ İngiltere'nin ardından Şark Meselesi'nin paydaşı devletler de Filistin'de temsilcilik açmışlardır. 1842'de Rusya, 1843'te Fransa, 1844'te Amerika Birleşik Devletleri ve 1849'da da Avusturya burada konsolosluk açmıştır. Telliöğlu, *a.g.e.*, s. 14-16.

⁷⁷ Pappé, *Siyonizmi Pazarlamak*. s. 29.

⁷⁸ Nitekim Westrate, İngiliz entelektüelleri arasındaki dinî motivasyona ilaveten pratik, emperyalist hedeflere dair şunları aktarmaktadır: "(...) Daha 1845'te Seylan Kamu Hizmeti'nden E. L. Mitford, 'Yahudi ulusunun Filistin'de Büyük Britanya'nın himayesi altında korunaklı bir devlet olarak yeniden kurulmasını [ki bu] buharlı gemi ulaşımımızın yönetimini tamamen bizim elimize verecek ... ve ... bizi [Levant'ta] tecavüz sürecini kontrol edebileceğimiz, açık düşmanları alt edebileceğimiz ve gerekirse ilerlemelerini püskürtebileceğimiz hakim bir konuma yerleştirecektir önerisinde bulunmuştu. Süveyş Kanalı'nın inşası bu görüşlerin savunucularını güçlendirdi. (...)". Bruce Westrate, *The Arab Bureau. British Policy in the Middle East, 1916-1920*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania: 1992, s. 173, 174.

yeniden ülkelerine döndüklerini iddia etmiştir. Bu sayede de "Amerikan misyonunun faaliyetleri İngilizlerin işine yarayacak hâle gelmektedir" diyen Saad, ardından kısaca İtalya'nın Doğu'daki durumuna değinmiştir: "İtalya'nın Doğu'daki konumu Filistin'de okullar kurarak diğer güçlere rakip olmaksa da bu çok sonraları gerçekleşmiştir."⁷⁹

Bir güç faktörü olarak Doğu'daki diğer güçlerce Avusturya'dan korkulmaması gerektiğini söyleyen Saad, bu ülkenin 17. yüzyıl başında kısa süreliğine de olsa Doğu'daki Katolikliğin hâmilliğini üstlendiğini ama sonrasında yalnızca ekonomik bir güç olarak faaliyet gösterdiğini belirtmiş ve görüşlerini şu şekilde sonlandırmıştır:

Filistin'de Manda idaresinin İngilizler tarafından üstlenilmesinden ve Yahudi yurtlarının kurulmasından sonra, daha önceden Kutsal Topraklarda bir yer edinmiş olan [Avrupalı] güçlerin güç dengesi tamamen değişti. Bu yeni şartlarda ekonomik ve ticari ilişkilerinin nasıl düzenleneceği ise henüz belli değil.⁸⁰

6. Birinci Dünya Savaşı'nda ve Sonrasında Filistin

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı-Alman ittifakının en önemli taktik hedeflerinden birisi İngilizlerin kontrolündeki Mısır'a yönelik askeri bir operasyondur. Süveyş Kanalı'na ve Mısır'a yapılacak bir saldırı için Filistin toprakları stratejik öneme sahipti. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin savaşta ittifak içinde üstlendiği rol gereği tıpkı Ruslara karşı Kafkas Cephesi'nin açılması gibi İngiltere'ye karşı da Mısır üzerinden açılacak bir cephe sayesinde Almanya'nın Avrupa cephelerindeki yükünün azaltılması hedefleniyordu. Savaşın hemen başında 18 Kasım 1914'te Cemal Paşa, Bahriye Nazırlığı uhdesinde kalmak kaydıyla Dördüncü Ordu Kumandanlığı ile Suriye, Filistin, Hicaz ve Kilikya Genel Valiliği'ne tayin edilmiştir. Cemal Paşa kumandasındaki Osmanlı IV. Ordusu Suriye ve Filistin'de düşmanla yalnızca cephede savaşmamış, cephe gerisinde de mücadele etmiştir. Saad'ın birçok kez değindiği üzere başta Filistin olmak üzere IV. Ordu'nun hüküm sürdüğü Suriye bölgesi uzun zamandır şimdi savaş hâlinde olunan Avrupalı büyük güçlerin yerli iş birlikçileri ve muhbirleriyle dolup taşıyordu. Nitekim Saad da Türkiye, Almanya'nın yanında savaşa girdiğinde Filistin halkının sempatisinin bölünmüşlüğü'nün kısa sürede ortaya çıktığını, buna bir de eski Arap-Türk karşıtlığını kıskırtmaya yönelik İngiliz ve Fransız altınlarıyla destekli düşman propagandasının eklendiğini söylemektedir. Halk arasında Almanya'ya ve bilhassa da II. Wilhelm'e sempati ve umutla bakan Alman destekçisi bir kesimden de bahseden Saad, Cemal Paşa'nın ve Türklerin durumunu ise şu şekilde anlatmaktadır:

Cemal Paşa Kudüs'e gelip de kurmaylarıyla birlikte Zeytin Dağı'ndaki İmparatoriçe Augusta Victoria Vakfı'na yerleştiğinde Türklere karşı her türlü muhalefete rağmen yerli halk onu ve Türk birliklerini coşkuyla alkışlamışlardı. (...) IV. Ordu Komutanlığı ile Suriye ve Filistin'in sivil idaresi kendisine verilen Cemal Paşa sınırsız bir diktatör olarak demirden bir yönetimle kısa sürede en nefret edilen kişilik hâline geldi, ancak ülke hainler ve casuslarla dolu olduğu için olaylar onun bu sertliğini kısa sürede haklı çıkarttı. Aldığı ilk tedbirlerden birisi düşman ülke manastırlarını ve misyonlarını kapatmak ve bu ülkelerin tüm vatandaşlarını sınır dışı etmek oldu. Cemal Paşa'nın ilk zamanlardaki bir açıklamasından hareketle Türk hükümeti Filistin'deki Yahudilerin tutumundan memnun olsa da hatta Yahudi gönüllülerden oluşan küçük bir askeri birlik Türklere hizmetini sunmuş ve Kudüs'te bir Müslüman-Musevi kardeşliği sağlanmışsa da kısa sürede bu durum değişti ve Cemal Paşa Filistin Yahudilerine karşı sert tedbirler aldı. İhtiyatî tedbir olarak birçok bölgeden Yahudiler başka yerlere sürüldü ve salgın hastalıklar ve gıda kıtlığı nedeniyle daha da kötüleşen şartlar nedeniyle çok zor durumlarda kaldılar.⁸¹ Dünya Savaşı'ndan önce Yahudiler her zaman İngiltere'yi desteklemişlerdir. Birçok

⁷⁹Palästina Erinnerungen, s. 81.

⁸⁰Palästina Erinnerungen, s. 81.

Yahudi, İngilizlerin İsrail'in on kabilesinden birinin soyundan geldiğini söyler. İncil'i yorumlama konusunda İngilizler ve Yahudilerin birçok ortak görüşe sahip olduğu söylenir. Cemal Paşa Filistin için, özellikle de Kudüs için çok şey yaptı. (...).⁸²

Savaşta Filistin'deki Almanların katkılarından övgüyle bahseden Saad, askerlik çağında olanlar ve hatta yaşı geçmiş olan erkeklerin bile Almanya'ya giderek silah altına alındıklarını, geride kalan kadınlar ve çocukların ise birçok cephe gerisi hizmetinde gönüllü yer aldıklarını belirtmiştir. Ancak savaşın kaybı Filistin'deki Almanlar için sürgün ve esaret anlamına geliyordu. Nitekim yine Saad'ın anlattığına göre, önce toplama kamplarında ardından da Kahire'de ve İskenderiye yakınlarında hapsedilen 2000 kadar sivil tutuklu arasında yaşlılar da vardı.⁸³

Türklerin çekilmesinden sonra Filistin'de idari ve sosyal alanlarla eğitim ve basındaki değişimlere de değinen Saad, Türkiye'nin yerini şimdi İngiltere'nin aldığını ve bunun her alanda büyük bir değişime yol açtığını ifade etmiştir. İngiliz Yüksek Komiseri'nin Zeytin Dağı'ndaki Alman Vakfı'na yerleştiğini ve Kudüs'ün gerek İngiliz idaresinin gerekse de Siyonist örgütün merkezi haline geldiğini söyleyen Saad, şehirlerin idare şeklinde yaşanan değişikliğe de dikkat çekmiştir. 1922 yılında Kudüs'te 34.466'sı Yahudi, 14.699'u Hristiyan ve 13.413'ü Müslüman olmak üzere toplam 62.578 kişinin yaşadığını söyleyen yazar, İngilizlerin Filistin'e Yahudi göçüne ülkenin içinde bulunduğu şartları dikkate alacak bir düzenleme getirdiklerinden bahsetmektedir. İngilizlerin idaresindeki Filistin'de yaşanan diğer bazı değişimler ise kitapta şöyle verilmiştir:

Mahkeme usulü değiştirilmiş ve Türkçe yerine İngilizce, Arapça ve İbranice resmî dil olarak kabul edilmiştir. Avukatların da görevlerini yerine getirebilmeleri için daha önce gerekmeyen bir ruhsat almaları gerekmektedir. Diğer tüm alanlarda da geniş kapsamlı reformlar yapılmıştır. Zorunlu askerlik hizmeti kaldırılmıştır. Barışın korunması da İngiliz işgal gücü yanında gönüllülerden oluşan kır polisi [*Landespolizei*] ve jandarma tarafından sağlanmaktadır. (...) Eğitim/öğretim konusuna da büyük ilgi gösterildi. Şu anda Filistin'in büyük şehirlerinde devlet adına 30 civarında erkek, 25 civarında kız okulu ve yine 300'e yakın da köy okulu bulunmaktadır. Bu okullara yaklaşık 15.000 erkek ve 3500 kız öğrenci devam etmektedir. Devlet okullarında Arapça esas dildir. Bunun yanında İngilizce öğretilmektedir. (...) Siyonist okullar Siyonist örgüt tarafından yönetilmektedir. Ülkenin İbrani okul sistemi için Siyonist bütçe yılda 60.000 pound kadar kaynak sağlamaktadır. Yönetim, Siyonist örgütün eğitim komitesinin kontrolü altındadır. Ayrıca '*Alliance Israelite*' de eski okullarını sürdürmektedir. Siyonist örgüte ve '*Alliance Israelite*'ye bağlı okullarda yaklaşık 22.000 Yahudi öğrenci eğitim görmektedir. Siyonistlerin yüksek eğitim kurumları arasında Hayfa'da bir lise (*Gymnasium*) ile başlangıçta biyokimya, mikrobiyoloji ve Yahudi-Doğu bilimlerinden oluşan ve eğitim dili yalnızca İbranice olan bir İbrani üniversitesi bulunmaktadır. Yine ikinci bir lise de (*Gymnasium*) Kudüs'te bulunmaktadır. Bu okulların yanı sıra bir sanat ve zanaat okulu, çeşitli müzik okulları ile bir de anaokulu vardır. Yafa yakınlarındaki Mikveh Israel'de eskiden beri var olan ziraat okulu genişletildi ve daha üst seviyeye çıkartıldı. Yabancı okullar büyük ölçüde önemini yitirmiş durumdadır. Şu ana kadar Alman okullarından yalnızca koloni okulları yeniden açıldı. Basına gelince, Yahudi gazeteleri arasında en önemlisi, oldukça iyi bir editörlüğe sahip olan günlük *Doar Hajjon* (Günlük Haberler) gazetesidir. Ülkenin en önemli gazetesi olan haftalık *The Palestine Weekly* (Filistin Haftalık) dergisi ve ardından yine ilki gibi Siyonist çizgide olan *The Palestine Bulletin* (Filistin Bülteni) İngilizce olarak yayınlanmaktadır. Çok sayıda Arapça gazete var ama hiçbirisi ortalamanın üzerine çıkamıyor. Kahire'de

⁸¹ Cemal Paşa devlet otoritesinden bağımsız hareket edecek Siyonist bir harekete müsaade etmeyeceğini açıkça beyan etmiş ve İtilaf Devletleri vatandaşı Yahudilere Osmanlı vatandaşlığına geçmelerini, aksi takdirde Filistin'den gönderileceklerini beyan etmiştir. Bu çağrıya uymayan 2700 Yahudi Aralık 1914 ile Ocak 1915 arasında İtalyan gemileriyle Mısır'a gönderilmiştir. M. Talha Çiçek, *Cemal Paşa Suriye'de. Birinci Dünya Savaşı Yılları*, çev. Fatih Sel, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 132-150.

⁸² *Palästina Erinnerungen*, s. 125.

⁸³ *Palästina Erinnerungen*, s. 126.

yayımlanan *Mukattam* geniş çapta okunmaktadır. *Evangelisches Gemeindeblatt für Palästina* (Filistin Evanjelik Cemaati Gazetesi) Kudüs'teki Suriye Yetimhanesi tarafından aylık olarak ve Almanca yayımlanmaktadır.⁸⁴

Son olarak Filistin'in stratejik konumuna ve bunun İngilizler için ne manaya geldiğine değinen yazar, savaşın Filistin için çok derin sonuçlarının olduğunu ve bir İngiliz Mandası olarak siyasi konumunun değişmediği sürece de bu sonuçların kalıcı olacağını öngörüyordu. Öyle ki Saad'ın ifadesiyle "İngiliz bakış açısına göre Filistin Süveyş Kanalı için aşılması zor bir buzuldur."⁸⁵

Filistin'de Araplar ve Yahudilerden meydana gelecek İsviçre örneğinde modern bir devlet projeksiyonu sunan Lamec Saad'ın bu iyimserliğini gölgeler, hatta yalanlar nitelikteki bir başka tespiti ise Filistin topraklarının geçmişine yöneliktir:

Filistin, 'Filistinlilerin [*Philister*] ülkesi', İbranice'de '*Eretz İsrail*', uzun zamandır süt ve bal akan bir ülke olmaktan çıkmıştır. Tam tersine, burası yerlilerin peygamberlerin lanetinin kendi üzerlerinde olduğuna inandıkları fakir bir ülkedir. Hristiyan halk ise Filistin'in perişan durumunu şöyle açıklamaktadır: Kurtarıcı'nın (İsa'nın) çarmıha gerilerek ölmek durumunda kaldığı bu topraklarda hiçbir mutluluk yeşeremez ve bu nedenle de burada kazanılan paradan hiçbir hayır gelemmez.⁸⁶

Sonuç ve Değerlendirme

Lamec Saad'ın 1890'ların başından 1929'a kadarki zaman aralığında Filistin'deki gelişmeleri ele aldığı yarı hatırat yarı uzman bilgisi niteliğindeki kitabında da görüldüğü üzere Osmanlı idaresinden İngilizlerin manda idaresine uzanan bu süreçte başta Ortadoğu ve Avrupa olmak üzere tüm dünyada çok önemli değişimler ve dönüşümler meydana gelmiştir. Filistin'de 19. yüzyılın son çeyreğinde tohumları atılan hadiseler 20. yüzyılda dallanıp budaklanmış sorunlar olarak 21. yüzyıla da devredilmiştir. Filistin meselesi bugün adeta yeni dünya sisteminin turnusol kâğıdı vazifesini görmektedir. Bu makale kapsamında ele alınan Lamec Saad'ın *Filistin Hatıraları* kitabı, bugün küresel çapta etkileri görülen bir mesele haline gelen Filistin/İsrail sorununun belki çözümünde değil ama anlaşılmasında katkısı olacak bir eserdir. Nitekim bu eser bize meselenin ortaya çıkışından Filistin'deki İngiliz Manda idaresinin ortalarına kadarki dönemin tarihî bir fotoğrafını sunmaktadır. Öte yandan yazarın Filistin topraklarında uzun süre yaşamış olması ve döneminin bir Filistin uzmanı olarak Almanya'da tanınıyor ve fikirlerinin soruluyor olması kitabında yaptığı bazı değerlendirmeleri, en azından yaşadığı zaman aralığı için, değerli kılmaktadır. Filistin literatürüne katkısı olmuş ama zamanla unutulmuş bir yazar olan Saad'ın kitabı bu yazı ile tekrar gündeme getirilmiş ve bilim dünyasına katkı sağlaması hedeflenmiştir. Görüldüğü üzere her ne kadar objektif olduğuna dair iddiada bulunsun da yazarın dili ve Filistin meselesine yaklaşımı Siyonizm iddialarını destekler mahiyettedir. Bu bağlamda başından itibaren Filistin'e Yahudi göçünü destekleyen kesimlerin temel argümanları Lamec Saad'ın kitabında da görülmektedir. Bunlar: "Yahudiler tarihi baba yurtlarına geri dönüyorlar ve bu onların hakkıdır"; "Filistin toprakları insansız olup milyonlarca Musevi'yi ve Filistinliyi barındıracak kadar geniş ve bereketlidir"; "Filistin'e Yahudi göçü sayesinde bölge ekonomik ve kültürel kalkınma yaşayacak ve bundan bölgede yaşayan Araplar da istifade edeceklerdir". Bu argümanlardan en çok dile getirilen ise Filistin'i "Yahudilerin babalarının kutsal toprakları" olarak tanımlayan argümandır. Öyle ki Siyonistlerin bir "Yahudi ulusal yurdu" ya da Filistin'de bir "Yahudi milleti" yaratma fikrinin ve bunun destekçisi İngiltere'nin Lord Rothschild'e 1917'de gönderdiği Balfour imzalı mektubun temel dayanağı, Yahudilerin Filistin'le olan "tarihî bağları" idi. İlk başta mantıklı

⁸⁴ *Palästina Erinnerungen*, s. 126-129.

⁸⁵ *Palästina Erinnerungen*, s. 129.

⁸⁶ *Palästina Erinnerungen*, s. 130 ve 131.

görünen bu "tarihî bağ" ne kadar doğrudu? Filistin'e göç eden Yahudilerin ortak bir dili bile yoktu. İbranice sonradan ortak dil hâline getirilebilmiştir. Arapça konuşanlardan Yidiş konuşan Aşkenazlara ve de Ladim konuşan Sefaradlara kadar birçok farklı dil ve hatta farklı etnik kökene sahip Yahudi, daha doğrusu Musevi söz konusuydu.⁸⁷

Dünyanın gündeminden düşmeyen bir mesele olarak Filistin konusunda sayısız haber ve bilimsel çalışma yapılmış, yine gerek devletler arasında gerekse uluslararası kurum ve kuruluşlar bünyesinde pek çok çözüm girişiminde bulunulmuş olmasına rağmen konunun bir çözüme kavuşması mümkün olmadığı gibi yakın zamanda da sonlanacağına dair bir umut bulunmamaktadır. Nitekim İsrail devleti ile Gazze'nin yönetimini elinde bulunduran Hamas örgütü arasında 7 Ekim 2023'te başlayan ve 16 Ocak 2025'e kadar aralıksız devam eden çatışmalar bir noktadan sonra Filistinlilere yönelik bir İsrail soykırımına dönüşmüş ve yüksek can kayıpları yanında Gazze'nin tamamına yakınının yerle bir edilmesiyle sonuçlanmıştır.⁸⁸ Brown'ın yaklaşımından hareketle Şark Meselesi'nin 20. yüzyılda farklı yerel ve uluslararası aktörlerle devam ettiğini belirtmiştik. Nitekim Filistin meselesi özelinde konuya baktığımızda Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesinden sonra İngiltere'nin uygulamaya koyduğu "Anglo-Siyonist" siyaset İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürmüştür. Bu süreçte bilhassa 1929'dan sonra Filistin meselesi Araplarla Yahudiler arasında gittikçe şiddeti artan bir çatışmaya dönüşürken Haganah, Irgun ve Lohmei gibi Yahudi terör örgütleri bir noktadan sonra silahlarını Araplarla Yahudiler arasında bir denge gözetmeye çalışan İngiliz idaresine yöneltmekten çekinmemiştir. Özellikle 1945-1948 arası dönemde İngilizlerle Yahudi terör örgütleri arasındaki çatışmalar iki taraftan da onlarca kişinin ölümüyle neticelenmiş ve bu durum İngiltere açısından acı bir tablo oluşturmaya başlamıştır. Bu anlamda bilhassa Kudüs'teki King David Otel'i'ne yönelik Yahudi terör örgütü Irgun'un 22 Temmuz 1946'daki bombalı eylemi sonucu 92 kişinin ölümü İngilizlere yapılan en ciddi ihtardır.⁸⁹ Nitekim başından beri Filistin'deki Yahudi varlığını destekleyen İngiltere en sonunda yarattığı "Frankenstein"la mücadele edemeyeceğini anlamış ve adeta kaçarcasına ülkeyi terk etmiştir.⁹⁰

İngilizlerin desteğine artık ihtiyaç duymayan Siyonistler, İkinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasındaki İsrail devletinin kuruluşu aşamasında Amerika'nın yanı sıra Stalin liderliğindeki Sovyetler Birliği'nin de desteğine sahiptiler. Fakat Stalin'in ölümünden sonra Kruşçev idaresindeki Sovyetler Birliği 1955'ten itibaren Araplara yakınlık göstermeye başlayınca aradaki ilişkiler de gerilmiştir.⁹¹ Sonraki dönemde Arapların Sovyetler Birliği nezdindeki destek arayışlarına karşı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle de 1960'ların ortalarından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nin İsrail'i himayesine almasıyla yeni bir durum oluşmuştur. Çift kutuplu dünyada küresel çapta zaten yaşanan rekabet bu sefer de Filistin üzerinden yerel ve küresel aktörlerin bilek güreşine sahne olmuştur. Nitekim bu "denge" sayesinde mesele nihai bir çözüme kavuşmaksızın belli

⁸⁷Bu noktada *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm* adlı çalışmasının önsözünde Yahudi ve Musevi kavramları arasındaki farklılığa değinen Ömer Tellioğlu'nun tespiti son derece önemlidir. Nitekim Tellioğlu, Yahudi yerine Musevi kelimesini tercih etmesinin sebebini şöyle açıklamıştır: "Yahudilik etnik bir anlamla Hz. Yakup'un soyundan gelen İsrailoğullarını, Musevilik ise farklı milletlerden Yahudiliğe girmiş dinî cemaatler ile bu din mensuplarının tamamını nitelemektedir." Nitekim yazar, Osmanlı Devleti'nin de bu hassasiyet sebebiyle tüm yazışmalarda Yahudi kelimesi yerine Musevi kelimesini kullanmaya büyük önem verdiği tespitinde bulunmuştur. Tellioğlu, *a.g.e.*, s. XV.

⁸⁸En son ateşkes imzalandığı tarihe kadar (16.01.2025) Filistin'in Gazze kısmında ölen insan sayısı 47.000'in, yaralı sayısı ise 110.000'in üzerindedir. Bu ölenlerin büyük kısmının kadınlardan, çocuklardan ve 65 yaş üzeri yaşlılardan oluştuğunu da belirtmek gerekir. *Anadolu Ajansı'nın* ilgili haberi için bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gazgede-15-ay-boyunca-sivilleri-hedef-alan-israil-geride-insani-felaket-ve-enkaz-birakiyor/3454398?s=08> (18.01.2025; 18:50). 7 Ekim 2023'ten 16 Ocak 2025'e kadarki dönemde İsrail ordusunun kaybı ise 405 ölü ve 2561 yaralıdır. Bkz. <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1417316/umfrage/opferzahlen-im-terrorkrieg-der-hamas-gegen-israel/> (17.01.2025; 15:45)

⁸⁹Bu konuda bkz. Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1994, s. 47-68.

⁹⁰Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 29 Kasım 1947'de aldığı 181 (II) A Sayılı kararıyla Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında bölüştürülmesi kararlaştırılmıştı. 1 Ocak 1948'de yaptığı açıklamada İngiltere, 15 Mayıs 1948'de Filistin'den çekilmiş olacağını bildirmişti. Nitekim İngiltere'nin Filistin'den resmî çekilme saatinden birkaç saat önce 14 Mayıs 1948'de Tel-Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi yayımladığı bir bildiri ile İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etmiştir. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 88, 91 ve 93.

⁹¹İsrail'in kuruluşu aşamasında Sovyetler Birliği ile ilişkileri konusunda bkz. Elnur İsmayıl, "İsrail'in Kuruluşunda Sovyetler Birliği Dış Politikası". *Filistin Araştırmaları Dergisi*, No. 16 (2024), 41-68.

bir seviyede tutulmaya devam etmiştir. Yine Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Milletler Cemiyeti'nin olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Birleşmiş Milletlerin de en çok mesai harcadığı konuların başında Filistin-İsrail meselesi gelmiştir. Ancak İsrail devleti gerek iki kutuplu "denge" politikalarında gerekse uluslararası kuruluşların kararlarında menfaatleri hep kollanan ya da bu kuruluşların aldığı kararlara uymadığında hiçbir yaptırım uygulanamayan bir unsur olarak varlığını/etkinliğini genişletmeye devam etmiştir. Bu noktada Filistinlilerin konumunu tıpkı Osmanlı Devleti'nin Şark Meselesi karşısındaki durumuna benzetebiliriz. Nitekim Osmanlı Devleti de yıkılışına kadarki zaman zarfında Şark Meselesi bağlamında her zaman kaybeden veya en azından yalnızca statükonun korunmasının bir zafer olarak algılandığı bir süreç yaşamıştır. Filistin-İsrail meselesinde de Filistin(liler) Osmanlılarla aynı kaderi paylaşarak her zaman kaybeden taraf olmuş, İsrail ise tıpkı Şark Meselesi'nin Avrupalı paydaşları gibi her zaman bir şekilde kazanan ve topraklarını genişleten olmuştur. Orta Doğu'da Osmanlı gibi yerel bir hegemonik gücün boşalan yerinin doldurulamaması bölgeyi dış müdahaleye açık hale getirirken İsrail dışındaki yerel aktörlerin ortak hareket etme konusundaki yetersizlikleri ve de isteksizlikleri gelinen noktanın müsebbibi olarak zikredilebilir.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Kadir Kon (Dr. Öğr. Üyesi)
Author Details	¹ Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye 0000-0002-3425-5365 kadirkon@gmail.com

Kaynakça | References

- Anderson, Matthew Smith. *Doğu Sorunu 1774-1923. Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1994.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Böttcher, Julika. *Der Deutsch-türkischer Bildungsraum im Wilhelminischen Kaiserreich. Akteure, Netzwerke, Diskurse*, Verlag Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn 2023.
- Brown, L. Carl. *International Politics and Middle East. Old Rules, Dangerous Game* Princeton University Press, Princeton 1984.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "II. Abdülhamid Döneminde Filistin'e Yahudi Göçü Meselesi (1878-1908)", *Türkler*, 13. Cilt, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları (Ankara 2002), 133-147.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "Osmanlı Son Döneminde Suriye ve Filistin'de İngiliz Misyoner Faaliyetleri", *XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 9-13 Eylül 2002). Kongreye Sunulan Bildiriler*, II. Cilt-II. Kısım, Türk Tarih Kurumu (Ankara 2005), 1485-1499.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "The Ottoman Response to Laurence Oliphant's Project of Jewish Settlement in Palestine (1879-1882)", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 56 (2020), 259-286.
- Ceylan, Tuğçe Ersoy. "19. Yüzyıl Sonunda Filistin'de Arap-Yahudi Karşılaşmasının Bir İncelemesi: Komşudan Hasıma Dönüşümün Tarihsel Sosyolojisi", *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 19(3), (2019), 293-316.
- Çiçek, M. Talha. *Cemal Paşa Suriye'de. Birinci Dünya Savaşı Yılları*, çev. Fatih Sel, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.
- Die Welt des Islams*, Band IV, Heft1/2 (1916).

- Djuvara, Trandafir G. *Türk İmparatorluğunun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913)*, çev. Pulat Tacar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.
- Duman, Olcay Özkaya. "Lübnan'da Maruni Dürzi Çatışmaları ve Osmanlının 19. Yüzyıl Orta-Doğu Siyaseti", *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt.4, sa. 8, (2007), 51-63.
- Eberhard, Otto. *Palästina. Erlebtes und Erlauchtes vom heiligen Lande. Neue Folge*, Christlichen Verein im nördlichen Deutschland, Eisleben 1913.
- Engin, Vahdettin. *Pazarlık. İkinci Abdülhamid ile Siyonist Lider Dr. Tehodore Herzl Arasında Geçen 'Filistin'de Yahudi Vatani' Görüşmelerinin Gizli Kalmış Belgeleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2024.
- Fishman, Louis A. *Geç Osmanlı Döneminde Yahudiler ve Filistinliler 1908-1914. Anavatanda Hak İddiası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2024.
- Gencer, Mustafa. *Imperialismus und die Orientalische Frage*, TTK Yayınları, Ankara 2006.
- Höpp, Gerhard. *Texte aus der Fremde. Arabische politische Publizistik in Deutschland, 1896-1945. Eine Bibliographie*, Zentrum Moderner Orient, Verlag Das Arabische Buch, Berlin 2000.
- İsmayıl, Elnur. "İsrail'in Kuruluşunda Sovyetler Birliği Dış Politikası". *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no. 16 (2024), 41-68.
- Kemal, Cemal. "Birinci Dünya Savaşı'nda Gazze'yi Nasıl Kaybettik?", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 55, (Güz 2014), 125-176.
- Kon, Kadir. "Osmanlı Taşrasında Yolculuk: 'Alman' Doktor Lamec Saad'ın Bağdat Seyahati", *Seyahat Oryantalizm ve Bilgi Üretimi* içinde, Edit: Remzi Avcı ve Süleyman Şanlı, Hiperyayın (İstanbul 2021), 113-147.
- Öke, Mim Kemal. *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.
- Öney, Celal. "Filistin'de Prusya ve Alman Misyonerlik Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı'dan Günümüze Filistin Sempozyumu (28-29 Kasım 2013, Ankara) Bildiriler*, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu (Ankara 2014), 261-393.
- Pappé, Ilan. *Modern Ortadoğu. Toplumsal ve Kültürel Bir Tarih*, İngilizceden çeviren: Gül Atmaca, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- Pappé, Ilan. *Siyonizmi Pazarlamak. Atlantik'in İki Yakasında Siyonist Lobicilik*, Türkçesi: M. Murtaza Özeren, Ketebe Yayınları, İstanbul 2024.
- Saad, Lamec. *Palästina Erinnerungen. 14 Jahre Quarantänearzt in Jafa*, Deutsche Orientbuchhandlung Mulzer&Cleemann, Berlin 1929.
- Saad, Lamec. *Sechzehn Jahre Als Quarantänearzt in der Türkei*, Dietrich Reimer (Ernst Vohsen), Berlin 1913.
- Schöllgen, Gregor. *Emperyalizm ve Denge. Almanya, İngiltere ve Şark Meselesi 1871-1914*, çev. M. Sami Türk, Kronik Yayınları, İstanbul 2021.
- Sieve, Peter. "Ein vergessener Grenzgänger zwischen Orient und Okzident. Der Arzt. Und Publizist Dr. Lamec Saad (1852-1931)", *Kulturland Oldenburg. Zeitschrift der oldenburgischen Landschaft*, 1/14, (2011), 22-27.
- Soy, Bayram. "Kudüs'teki Erlösekirche'nin Açılışı: II. Wilhelm'in İkinci Doğu Seyahatindeki (1898) Dinî Motifler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı 6, (Güz 2007-Kış 2008), 117-141.
- Tellioğlu, Ömer. *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2024.
- Thomsen, Peter. "Saad, Lamec, Dr. Palästina-Erinnerungen. 14 Jahre Quarantänearzt in Jafa ...", *Zeitschrift des Deutschen Palästina - Vereins (1878-1945)*, Bd. 54, H. 1/2 (1931), 103.
- Topkar, Kevser. *Templer ve Yahudiler. Osmanlı Filistini'nde Alman Kolonileri (1869-1917)*, Taşmektep Yayınları, İstanbul 2015.
- Westrate, Bruce. *The Arab Bureau. British Policy in the Middle East, 1916-1920*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1992.

İnternet Kaynakları:

- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gaztede-15-ay-boyunca-sivilleri-hedef-alan-israil-geride-insani-felaket-ve-enkaz-birakiyor/3454398?s=08> (18.01.2025; 18:50).
- <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1417316/umfrage/opferzahlen-im-terrorkrieg-der-hamas-gegen-israel/> (17.01.2025; 15:45).